

Ağzıkara Han Örneğinde Anadolu Selçuklu Dönemi Taşçı işaretlerinin Belgelenmesi Üzerine Sistematik Bir Yaklaşım

Demet Ulusoy BİNAN* – Can BİNAN**

Taşçı işaretleriyle ilgili araştırmalar 19. yy. ortalarında yoğunlaşmıştır. Taşçı işaretti olgu-suyla ilgili zaman içinde yayılmış olarak çeşitli araştırmacılar tarafından düzensiz ve tekil araştırmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar Ortaçağ'da Akdeniz kültür alanında benzer taşıçı işaretlerinin olduğunu göstermeleri açısından önemlidir. Son yıllarda taşıçı işaretleriyle ilgili en kapsamlı ve sistematik çalışma tarihçi Jean-Louis van Belle tarafından Belçika ve kuzey Fransa'daki 15.-19. yy. arasında yapılmış yapılarda yer alan taşıçı işaretleri üzerindeki 1994 yılında yayınlanan, *Signes Lapidaries Nouveau Dictionnaire* isimli çalışmадır. Bu çalışma, Anadolu'da taşıçı işaretti geleneğinin yoğun olarak yok olmaya başladığı tarihten sonrasında ait olması ve 15. yy.'a kadar Anadolu'da yoğun olarak görülen işaretlerin bu tarihten sonra da Avrupa'da devam ettiğini ve hangi yapılarda olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Son yüzyılda Avrupa'da taş üzerindeki işaretleri konu alan araştırmalar sonunda bu işaretlerin; taşıçı ustanının kimliğini, kendisi ve löncasının bu işten sorumlu olduğunu belirttiği belirlenmiştir. Kişisel ya da ortak (kolektif) kimlikten hangisinin onde olduğu en önemli sorudur. Bu yorumlarda bölgelere, dönemlere ve yazarlara bağlı olarak önemli farklılıklar vardır. Sonuç olarak 19. yy. ortasından beri araştırmacıların bu konudaki yorumu taşıçı işaretlerinin hem kişisel hem ortak kimliği ve o isteki sorumluluğu göstermek, yapılan işin miktarını ve kalitesini belirlemek için konulduğu kabul edilen ortak düşüncedir.

Bu işaretler çeşitli dillerde; Fransızca'da; "marques de tacherons", Almanca'da; "steinmetzzeichen", İngilizce'de "mason's marks", "banker marks", "bench marks", İspanyolca'da; "marcas de cantero", Hollandaca'da; "steenhouwersmerken" olarak tanımlanır¹.

Akdeniz kültür alanında bu tür işaretlerin yoğun olarak kullanıldığı dönem, bölgelere göre değişmekte birlikte, 12-15. yy. arasıdır. Araştırmacılarca bu işaretlere çeşitli anımlar yüklenmiştir. Ancak bunlara tam anımlıyla açıklık getirecek Ortaçağ yazılı metinleri yeterli değildir.

* Prof. Dr. Demet Ulusoy Binan, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Restorasyon Anabilim Dalı, Meclis-i Mebusan Caddesi, No: 24 Fındıklı, İstanbul. E-posta: demetbinan@msu.edu.tr

** Doç. Dr. Can Binan, Yıldız Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Restorasyon Anabilim Dalı, İstanbul.

¹ J. L. van Belle, "Les Signes Lapidaires: Essai de Terminologie", bk.: Actes du Colloque International de Glytographie de Saragosse, 7-11 Juillet 1982 (1983) 29-43, 35.

Araştırma konumuz olan işaretler; insan kökenli, sığ kazıma tekniğiyle yapılmış işaretlerdir. Taşı işaretleyenler tarafından yazılmış kitabeler, küçük yazıtlar, grafitiler ve boyama yoluyla yapılmış işaretler varlıklarından söz edilerek araştırma dışında tutulmuşlardır.

İnceleme konumuz olan taşı işaretlerini; taşıının hem kimliğini hem de sorumluluğunu belirtmek için yaptığı "kimlik işaretleri" ve taşıların ocakta ya da şantiyede taşı kendinden sonra kullanacak olanlara yardımcı olmak üzere yaptıkları "faydacı işaretler" olarak iki gruba ayıralım.

Ortaçağ Anadolu Türk Mimarisi yapı üretim süreci ve düzeniyle doğrudan ilgili yazılı kaynakların olmaması nedeniyle, ilgili bilgilere o dönem Anadolu'sunda yaşamış tarihçilerin eserlerinin yorumlanması, yapılar üzerindeki kitabelerde geçen bani ve sanatçılardırın irdelenmesinin yanı sıra yapılar üzerindeki taşı işaretlerinin değerlendirilmeleri ve eşzamanlı Akdeniz kültür ortamındaki yapı üretim düzenlerine ait yazılı kaynakların karşılıklı olarak incelenmesi ile ulaşılabilirin.

Ortaçağ Anadolu Türk Mimarisi yapılarında yapım süreci ve bu süreçteki sanatçılardan ile ilgili en kapsamlı yayınlar olarak L. A. Mayer'in *Islamic Architects and Their Works* isimli eseri², Z. Bayburtluoğlu'nun Anadolu'da Selçuklu Dönemi Yapı Sanatçıları³ ve Z. Sönmez'in Anadolu Türk Mimarısında Sanatçılar⁴ adlı eserleri verilebilir. Anadolu Selçuklu Dönemi'ndeki yapı üretim düzeni ile ilgili önemli yayınlar olarak J. M. Rogers'in "Royal caravansarays and royal inscriptions in Seljuk Anatolia" isimli makalesi⁵ C. Parla'nın "Alaeddin Keykubat Dönemi Işığında Anadolu Selçuklu Devletinde Yapı Organizasyonu" adlı makalesi ve "I. Alaeddin Keykubat Dönemi Yapılarında Biçim ve Estetik" isimli doktora tezi⁶ ile A. Durukan'ın "Anadolu Selçuklu Döneminde Bani-Sanatçı ilişkileri" adlı⁷ makaleleri verilebilir. Bu araştırmalar kitabelerdeki bilgiler ve tarihsel yazılı kaynaklar aracılığıyla dönemin yapı üretim düzenini ortaya koymaya çalışan araştırmalardır. Bu araştırmalar sonucunda araştırmacıların Anadolu Selçuklu Dönemi'nde Konya Sarayı kaynaklı merkezi bir yapım organizasyonun bulunduğu dolaylı olarak ya da doğrudan kesin olarak ifade ettikleri görülmektedir.

Ortaçağ Anadolu Türk Mimarisi üzerine sistematik araştırma yapan araştırmacılar arasında taşı işaretleriyle ilgili ilk belgelemenin A. Gabriel tarafından yapıldığı kabul edilebilir⁸. A. Gabriel Ortaçağ Anadolusu'na ait anıtsal yapıları incelediği eserinde, yapılar üzerinde belgelediği taşı işaretlerini de tanıtmıştır⁹. Bunu K. Erdmann'ın Anadolu kervansaraylarını incelediği *Das anatolische Karavansaray des 13. Jahrhunderts* adlı eseri¹⁰ izler.

² L. A. Mayer, *Islamic Architects and Their Works* (1956).

³ Z. Bayburtluoğlu, *Anadolu Selçuklu Dönemi Sanatçıları Yazıt ve Yapıtları* (1993) 24.

⁴ Z. Sönmez, *Başlangıcından 16. yüzyıla kadar Anadolu Türk-İslam Mimarısında Sanatçılar* (1989) 196-197.

⁵ J. M. Rogers, "Royal Caravansarays and Royal Inscriptions in Seljuk Anatolia", *Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, Özel Sayı 9, 1978, 397-432.

⁶ C. Parla, "Alaeddin Keykubat Dönemi Işığında Anadolu Selçuklu Devletinde Yapı Organizasyonu", bk.: C. Bilgin, (ed.), *Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 3, 2002, 251-285; I. Alaeddin Keykubat Dönemi Yapılarında Biçim ve Estetik (Yayınlanmamış Doktora Tezi Ankara 1997).

⁷ A. Durukan, "Anadolu Selçuklu Döneminde Bani-Sanatçı ilişkileri", bk: M. Denktaş – Y. Özbeğ (ed.), Prof. Dr. Zafer Bayburtluoğlu Armağanı Sanat Yazıtları (2001) 247-278.

⁸ 19. yy.'a ait Avrupalı gezgin araştırmacılar ait bazı kayınlarda Anadolu Ortaçağı'na ait yapılar üzerindeki taşı işaretlerinin varlıklarından söz edilmiş, bazlarında da belgenmiş oldukları görülmektedir.

⁹ A. Gabriel, *Monuments Turcs d'Anatolie* V.I (1931) V.II (1934).

¹⁰ K. Erdmann, *Das anatolische Karavansaray des 13. Jahrhunderts* C. 1 (1961).

Araştırmacı Anadolu Selçuklu Dönemi'ne ait kervansarayları sistematik olarak incelediği bu eserde, kervansaraylar üzerinde saptayıbildiği taşçı işaretlerini belgelemiştir. Her iki araştırmacının yayınları, taşçı işaretleri üzerine farkındalık sağlayan, üzerlerinde değerlendirilmelerin yapılmadığı, yalnızca belgelemeyi içeren araştırmalardır.

M. Çayırdağ, 1982 yılında yayınlanan "Kayseri'de Selçuklu ve Beylikler Devri Binalarında Bulunan Taşçı İşaretleri" isimli makalesinde; Kayseri il sınırları içindeki yapılar üzerinde görülen taşçı işaretlerinin taşçı ustaları tarafından yapıldığını ve iki yüz yıllık süreç içinde farklı yapılarda tekrarlandığını belirtip, Anadolu Selçuklu ve Beylikler Dönemi'ne ait yapılar üzerinde kendi belgelediklerinin yanı sıra konuya ilgili yayınlardan derlediği taşçı işaretlerini biçimsel özelliklerine göre değerlendирerek eski Türk harfleri ve Oğuz damgalarıyla ilişkilerini kurmuş ve işaretleri; tek, birleşik, tezyinata benzer işaretler, insan ve hayvan tasvirleri olarak sınıflandırılmıştır¹¹.

T. Gülensoy "Ahlat'da Türk Damgaları" isimli makalesinde¹² Türklerde "damga" geleneği ve damga çeşitlerini ortaya koyarak, bunların Türk boy işaretleri ve Orhun - Yenisey alfabeleri ile ilişkisini, kullanıldığı yerleri ayrıntılı olarak irdelemiştir. "Kayseri Gevher Nesibe Tibbiyesinde Türk Damgaları ve Taşçı İşaretleri" isimli makalesinde¹³ ise Şifahane'deki işaretlerin Orta Asya'dan Anadolu'ya göç eden Türk boylarının işaretleri, Türk damgaları olduğunu savunmuş, fakat bunların nasıl bir düzende üretildiği sorularına yanıt vermenin güçlüğünü vurgulayıp, üzerinde değerlendirme yapmamıştır. Makalede Kayseri ve Beylikler devrine ait işaret örnekleri, üzerinde bulundukları yapıları belirtmeden bir arada verilmiştir.

Ortaçağ Anadolu Türk Mimarisi'ndeki taşçı işaretleri üzerinden yapı üretim süreci ve düzeni ile sorgulamaları yapan ilk araştırma olarak D. Binan'ın "Osmanlıda Beylikten İmparatorluğa Geçişte Yapı Üretim Süreci ve İlişkileri Üzerine Bir Deneme" başlıklı çalışması¹⁴ verilebilir. Araştırmacı, bu işaretleri yapılardaki konumlarına, biçimsel özelliklerine ve işlevine göre sorgulamış ve taşçı işaretleri üzerinden yapılacak değerlendirmeler ve yapılar üzerinde yok oluşları doğrultusunda dönemin yapı üretim döneminin belirlenebileceğini savunmuştur.

Araştırmacı "Altı Asırlık Bir Belge Bursa Ulu Camisi" adlı makalesinde ise yoğun biçimde Anadolu Selçuklu Dönemi'nde görülen taşçı işaretlerinin, Bursa Ulu Camisi'nde Yıldırım Bayezid'in tuğrası ile birlikte yer aldıklarını, kişi ya da grup taşçılarına ait işaretler olarak Selçuklu'dan Osmanlı'ya kadar nesilden nesile aktarıldıklarını ortaya koymuştur¹⁵. D. Binan, Bursa Ulu Camii'ni erken Osmanlı başkentlerinde puanaj esasına dayalı son taşçı işaretlerinin görüldüğü yapı olarak tanımlı�arak, işaretlerin yok olmasının Osmanlı'da merkezi bir yapı üretim döneminin başladığının göstergesi olduğunu; onarımlarda bu işaretlere bezemeli yüzeyleerdeki özenin gösterilmesi ve cephe temizliklerinde asla taraklama yapılmaması gerektiğini belirtmiştir.

¹¹ M. Çayırdağ, "Kayseri'de Selçuklu ve Beylikler Devri Binalarında Bulunan Taşçı İşaretleri", *Türk Etnografya Dergisi* XVII, 1982, 79-108.

¹² T. Gülensoy, "Ahlat'da Türk Damgaları", *Fırat Üniversitesi Dergisi* C. 2, S. 1, 1988, 91-148; C. 2, S. 2, 1988, 55-92.

¹³ ay., Kayseri Gevher Nesibe Tibbiyesinde Türk Damgaları ve Taşçı İşaretleri, bk. A. H. Köker (ed.), *Selçuklu Gevher Nesibe Sultan Tip Fakültesi Kongresi*, 14 Mart 1991, Kayseri (1992) 47-48, 108-117.

¹⁴ D. Ulusoy Binan, "Osmanlıda Beylikten İmparatorluğa Geçişte Yapı Üretim Süreci ve İlişkileri Üzerine Bir Deneme", bk.: N. Akın v.d., *Osmanlı Mimarlığının 7 Yüzyılı*, Uluslararası Bir Miras (2000) 387-395.

¹⁵ D. Binan, "Altı Asırlık Bir Belge: Bursa Ulu Camisi", *Arredamento Mimarlık Dergisi* 7-8, 2000, 146-156.

Araştırmacının konuya ilgili sistematik ve kapsamlı bir çalışması da “Ortaçağ Anadolu Türk Mimarısında Taşçı İşaretleri ve Koruma Sorunları” isimli bir diğer makaledir¹⁶. Taşçı işaretlerinin, Akdeniz kültür ortamında, başlangıcından yok oluşuna kadar geçen sürecin irdelendiği çalışmanın en önemli sonuçlarından biri; Ortaçağ Anadolu Türk mimarısında görülen taşçı işaretlerinin belgelenmesi ve yapılar bütünü içinde değerlendirilmesini sağlayacak bir envanter sisteminin önemini ortaya koymasıdır.

Ö. Bakırer, “Anadolu Selçuklu Dönemi Mimarısında Taşçı İşaretleri” başlıklı makalesinde, konuya ilgili olarak yapılmış yayınları ayrıntılı olarak vurgulayıp, daha önce farklı kaynaklarda yayınlanmış Anadolu Ortaçağı taşçı işaretlerini derleyerek, bunlar ile Ortaçağ Avrupası’nda kullanılan işaretleri ve Türk damgaları - boy işaretlerini örneklediği tablo üzerinden çeşitli sorgulamalar yapılabileceği görüşünü belirtmiştir.

Anadolu Selçuklu Dönemi taşçı işaretleriyle ilgili sistematik yayılara örnek olarak M. K. Şahin'in “Tercan-Mama Hatun Külliyesi’ndeki Taşçı İşaretleri” isimli makalesi verilebilir. Şahin makalesinde külliyyedeki işaretleri belgelemiştir; bunların Anadolu Selçuklu Dönemi'ne tarihlenen diğer yapılardaki taşçı işaretleriyle olan benzerlikleri ortaya koymuş, sayısal olarak da ifade etmiştir. Araştırmacı bu işaretlerin Beylikler devrinde azaldığını belirttikten sonra, bunları Oğuz boylarındaki işaretlerle karşılaştırmış, Antik Dönem taşçı işaretleri ile eski Yunanca, Lidce, Frigce yazıtlarla olan benzerliklerine dikkat çekmiştir.

D. Binan “Ortaçağ Anadolu Türk Mimarisi’nde Taşçı İşaretlerinin Tanımlama, Belgeleme ve Değerlendirilmesi” isimli araştırmasında¹⁷ taşçı işaretlerini Akdeniz kültür ortamı içinde değerlendirmek gereğine vurgu yaparak Anadolu Selçuklu, Beylikler ve Erken Osmanlı dönemlerindeki yapı üretim ortamı ve düzenini işaretler üzerinden sorgulamıştır. Önceki makalelerindeki; Erken Osmanlı yapılarında taşçı işaretlerinin yok olmasının, yevmiye düzenine olanak veren merkezi yapı organizasyonu biçiminde yeni bir yapı üretim döneminin başladığının göstergesi olduğu yorumunu, Anadolu'daki Erken Osmanlı Dönemi kesme taş yapılarının tümünün incelenmesiyle kesinleştirmiştir; yeterli yazılı kaynak olmadığı için başlangıcı İstanbul'un fethi sonrası olarak kabul edilen Hassa Mimarlar Ocağı'nın ya da yevmiye düzenine olanak veren merkezi yapı organizasyonunun oluşum tarihi olarak 14. yy.'in ikinci yarısı hatta son çeyreğinin kabul edilebileceğini ortaya koymuştur. Yine aynı yüzyılın ikinci yarısına ait Batı Anadolu Beylikleri ve Osmanlı yapılarında puantaj amaçlı olmayan, taş üzerine sıg kazıma tekniğinde çizilmiş tekil işaretler dışında, kakma yoluyla yapılmış işaretlerin, taşının kendisini ifade etmeye ve yapımdan sorumlu olduğunu göstermeye yarayan kimlik işaretleri olarak değerlendirilebileceğini; bunların, önemli bir örgütlenme olarak görülen ve yüzyılın son çeyreğinde örgüt kanunlarını oluşturan Ahi teşkilatı içinde yer alan taşçı ustalarının kimlik işaretini olabileceğini; Batı Anadolu dışındaki beyliklerde ise söz konusu işaretlerin yapılar üzerinde Anadolu Selçuklu Dönemi’ndeki kadar yoğunluk göstermeden devam ettiğini vurgulamıştır.

Ortaçağ Anadolu Türk mimarisine ait yapıların ele alındığı bu çalışmada, çağdaş Bizans İmparatorluğu ile Ortaçağ Avrupası’ndaki taşçı işaretlerine yönelik araştırma sonuçlarından kaynak olarak yararlanılmıştır. Anadolu ve Beylikler Dönemi’ne ait incelenen yapı sayısı

¹⁶ ay., “Ortaçağ Anadolu Türk Mimarısında Taşçı İşaretleri ve Koruma Sorunları”, bk.: H. Sezgin, T.A.Ç. Vakfının 25 Yılı Anı Kitabı Türkiye'de Risk Altındaki Doğal ve Kültürel Miras (2001) 119-137.

¹⁷ ay., “Ortaçağ Anadolu Türk Mimarisi’nde Taşçı İşaretlerinin Tanımlama, Belgeleme ve Değerlendirilmesi”, bk.: N. Yılmaz (ed.), Geçmişten Geleceğe Su Yapılarında Taş Sempozyumu, 19 Aralık 2008 Antalya (2008) 143-152.

75 adet olup bunların büyük çoğunluğu dürbün ve aydınlatma elemanları kullanılarak taş taş incelenmiş, fotoğraf ve kısmen estampaj yoluyla belgelenmiştir. Yapılar üzerindeki sayıları, konumları ve özellikleriyle ilgili olarak yapılan ayrıntılı saptama çalışmaları “excel bilgi işlem programı” kullanılarak sayısal ortamda sınıflandırılmış ve çeşitli çözümlemeler yapılmıştır.

Ağzikara Han'da Taşçı İşaretleriyle İlgili Saptama, Belgeleme ve Çözümlemeler

1. Taşçı İşaretleri İnceleme Yöntemi

Ağzikara Han, Anadolu Selçuklu yapıları içinde az bozulmuş ve taşçı işaretin açısından en zengini olduğundan ayrıntılı belgeleme için örnek olarak seçilmiştir. Han'da daha önce yapılan belgelemelerde farklı taşçı işaretin sayısı 20 olarak belirtilmiştir¹⁸, bu sayı ayrıntılı inceleme ile 79'a ulaşmıştır. Salt çiplak gözle belirlenen sayı ile dürbün ve özel aydınlatma elemanları yardımıyla ayrıntılı olarak yapılan saptamalarda bulunan sayı arasında %60 oranındaki büyük fark, bu tür çalışmaların önemini ve gerekliliğini göstermektedir. Ağzikara Han'da (Res. 17) kapalı kısımda 55, açık kısımda 47 adet işaret tesbit edilmiş olup, her iki bölümde de görülen işaret sayısı 23'dür. Bunların yapı üzerindeki dağılımına bakıldığında pek çögünün belli bir düzene sahip olmadan farklı yerlerde yer aldığı gözlenmiştir.. İşaretlerin yerleri yapı planları üzerinde gösterilmiş; sürekli ve tek taşıyıcılar (duvar, sütun ve ayak) üst örtü (kemer, tonoz) ve yapı öğeleri olarak böülümlere ayrılarak belgelenmiştir.

Bu işaretler, çeşitli özellikleri doğrultusunda da ayrı planlara işlenmiş, yapıda bulundukları yeri gösterir konumlanma paftaları oluşturulmuştur. Bu çözümleme paftaları; bezemeler üzerindeki konum paftaları, tek olan taşçı işaretleri, çok sayıda olan taşçı işaretleri, ayna görüntüsü ve türevi olan taşçı işaretleri, birden fazla taşçı işaretin taşlara ait, faydacı işaretlerin, kimlik ve faydacı işaretlerin bir arada olduğu taşların konum paftaları olarak hazırlanmıştır.

Yapı üzerindeki konumu belirlenen işaretler üzerinden yapı üretim süreci ve organizasyonuna yönelik değerlendirmelerin yapılabilmesi için “Taşçı İşaretleri Tanımlama ve Belgeleme Tablosu” oluşturulmuştur (Res. 1-4) Tabloda işaretin cinsi, aynı taş üzerinde varsa birlikte bulunan diğer işaretlerin neler olduğu, boyutları, hangi taşçı aleti ile yapıldığı, taşın cinsi, yapıdaki konumu, işaretin yapıda görülmeye yoğunluğu, belgeleme tarihi ve belgeleme şekli üzerinden sorgulama ve belgeleme yapılmaktadır. Yapının olası yapım süreci doğrultusunda kapalı ve açık kısım (avlu) olarak böülümlere ayrılmış ve taşçı işaretleri yerleştirilmiştir. Anadolu Selçuklu kervansaraylarındaki işaretler, kapalı ve açık kısım da oluştu dışında, yine yapım süreci doğrultusunda; sürekli ve tek taşıyıcılar, üst örtü ve yapı öğeleri üzerinde konumlanması göre belgelenmiştir.

Ağzikara Han dışında ayrıntılı incelemenin yapıldığı Horozlu Han'da 44, Karatay Han'da 62, Tuzhisarı Sultan Han'da 43, Avanos Sarı Han'da 34 adet farklı taşçı işaretin belgelenmiştir. M. K. Şahin tarafından yine ayrıntılı olarak incelenen Tercan Mama Hatun Kervansarayı'nda 76 farklı taşçı işaretin görülmüştür¹⁹.

¹⁸ y.dn. 10, Erdmann, 101.

¹⁹ M. K. Şahin, “Tercan-Mama Hatun Külliyesi'ndeki Taşçı İşaretleri”, M. Denktaş - Y. Özbek (ed.), Prof. Dr. Zafer Bayburtluoğlu Armağanı. Sanat Yazılıları (2001) 509-536, 524; Araştırmacı tarafından kervansarayda 106 farklı işaret tespit edilmiştir. Taş üzerindeki konumlandırmalarına bağlı olarak işaretler farklı olarak değerlendirilmiştir ve bu nedenle bu sayıya ulaşılmıştır. Aslında sayı 76 olmalıdır.

Antalya yakınlarında bulunan eş zamanlı hanlarla ilgili bir örneklemede, değişik tarihlerde yapılan araştırmalarda farklı sayıarda işaret saptandığı ve hatta bazlarında taşçı işaret bulunmadığı anlaşılmaktadır. Evdir Han'da Erdmann 28²⁰, T. A. B. Spratt ve E. Forbes²¹ 26 işaret görmüşken çiplak gözle yapılan incelememizde 39 adet farklı işaret saptanmıştır. Alara Han'da Erdmann'ın gördüğü 23 adet farklı işarette karşın²² çiplak gözle belirlediğimiz işaret 28 adettir. Kırkgöz Han'da, Erdmann'ın gördüğü 40 farklı işarette karşın²³ yine çiplak gözle belirlediğimiz sayı 42'dir. Şarapza Han ve İncir Han'da Erdmann taşçı işaretinin olmadığını ifade etmiş²⁴, fakat ayrıntılı olmayan incelememiz sonucunda bile Şarapza'da 3, İncir Han'da ise 2 adet farklı taşçı işaretini saptanmıştır (Res. 5).

2. Taşçı İşaretlerindeki Biçimsel Özellikler

İşaretler biçimsel olarak; Orhun, Yenisey Alfabeleri, Akdeniz'de Arkaik Dönem'e ait alfabelerden oluşan harfler; Roma, Arap rakamlarından oluşan sayılar, geometrik formlar, doğrusal, eğrisel ve simgesel (Türk damga ve boy işaretleri, Beylikler ve Erken Osmanlı Paraları üzerindeki semboller, Akdeniz kültür ortamına ait diğer semboller) olarak tanımlanabilir.

Ağzıkara Han'daki işaretlerinin boyutları 3x6 cm.'den 9x18 cm. kadar, kullanılan çizginin inceliği de 1 mm.'den 5 mm.'ye kadar değişmektedir (Res. 18). Boyutları, çizgisel kalınlık ve derinlikleri arasında çok farklılıklar olan işaretlerin aynı yapı üzerinde bir arada bulunduğu örneklerden biri olarak Öresin Han'ı verebiliriz (Res. 19-20). Bu handa taşçı kalemiyle değil, külünkyle yapılmış, yaklaşık 5 mm. kalınlığında 15x15 cm, 15x17 cm. boyutlarında (▲) 47, (L) 189, (□) 128, (■) 293, (□) 294 env. nolu işaretler olduğu gibi, 1 mm. çizgi kalınlığında, 5x8 cm. ve 8x12 cm boyutlarında (▣) 298, (☒) 296, (☒) 295, (△) 263. env. nolu işaretler saptanmıştır. Avrupa'da külünkyle yapılan ve taşın geldiği ocağı gösteren, ocaktaki niteliksiz taşçılar tarafından yapılmış işaretler olduğu²⁵ bilinmektedir. Dolayısıyla bu boyutta ve işçilikteki işaretler ocak işaretleri olarak da yorumlanabilir.

İşaretler tek taşçı ustasına ait olabildiği gibi bir grubu da gösterebilmektedir. Grupta yer alan taşçı sayısı değişebilmektedir. 1328 tarihinde Bizans'ta şehir surlarında çalışan taşçılara "10'luk gruplar" halinde çalışmaları bu konuda fikir verebilir²⁶.

Belli taşçı işaretletleri, hep aynı çizgi kalınlığıyla, aynı biçim ve boyutta işlenmiş olmakla birlikte bazı işaretler de -ki bunlar çoğulukta- farklı işçiliktedir. Bazı işaretlerin yapıdaki yoğunluğu ile biçimindeki ve yapımında kullanılan taşçı aletlerindeki farklılıklar, tek başına veya ekibiyle çalışan ustaların varlığına işaret etmektedir. Örneğin Ağzıkara Han'daki (Y) 286 env. nolu işaretin; boyutu, kazma tekniği (taşçı kalem kalınlığı ve çizgiyi oluştururken yaptığı vuruş sayısı) ve yapı üzerindeki sayısı incelediğinde tek kişiye ait olması büyük olasılıktır. Yalnızca 14 adet olan bu işaretlere (Res. 6). bezemeli yapı elemanlarından açık kısımdaki taş kapı, kapalı kısımda ışıklığını oluşturan açık kubbe altı

²⁰ y.dn. 10, Erdmann, 177.

²¹ T. A. B. Spratt - E. Forbes, Milyas Kibyrratis ve Likya'da Yolculuklar (2008) 227.

²² y.dn. 10, Erdmann, 184.

²³ ay., 180.

²⁴ ay., 171, 107.

²⁵ R. Sansen, "Les Marques de Tailleurs de Pierre dans la Construction", Actes du Colloque International de glyptographie de saragosse, 7-11 Juillet 1982 Saragossa (1983) 45-56, 49.

²⁶ K. Matschke, "Baugeschehen und Bauleute im spätbyzantinischen Konstantinopel (1999) 15.

mukarnaslarında rastlanılması, bu kişinin nitelikli bir taşçı ustası olduğunu da gösterir. Çiplak gözle görülemeyen kubbe altı mukarnasları ve açık kısım giriş taç kapısı yan yüzeyinde yer alan (Y) 286 env. nolu işaret, ince kalemlle ve bir şablonla yapılmışcasına özenlidir (Res. 21).

(X) 003 env. nolu işaret ise farklı boyut ve değişik taşçı kalemiyle yapılmış olarak yapının açık ve kapalı kısımlarında diğerlerine göre oldukça fazla sayıda rastlamaktayız (Res. 9). farklı 65 yerde ayrıca kapalı kısım ışıklığını oluşturan açık kubbe altındaki mukarnaslarda özenli biçimde ve ince taşçı kalemiyle yapılmış olarak da saptanan bu işaretin bir grubu ait olması çok olasıdır.

Aynı İşaretin Ayna Görüntüsü ve Türevleri

Bazı işaretlerin birbirinin ayna görüntüsü şeklinde oldukları gözlenmiştir. Ağzikara Han'da birbirinin ayna görüntüsü olan (I, Ȑ), (N, Ȑ), (W, W), (Y, Y), (A, Ȑ), (F, F), (W, W), (A, Y), (H, H) 18 işaret belgelenmiştir²⁷. Strasburg Katedrali taşçı işaretleri üzerine yapılan bir araştırmada ayna görüntüleri olan işaretler ayrı taşçı ustalarının işaretleri olarak kabul edilmiştir²⁸. Taşçı ustası Bastiaen von Wesel 1539 tarihli farklı iki belgenin birinde imzasını ayna görüntüsünde atmıştır (Res. 7)²⁹. Bu da aynı taşçı ustasının işaretini ayna görüntüsü şeklinde de atabildiğinin göstergesi olabildiği gibi, birlikte çalıştığı oğlunun ya da bir diğer taşçının, onun yerine attığı imza olarak da değerlendirilebilir.

Aynı yapı üzerinde birbirinin türevi olan işaretlere de sıklıkla rastlanılmaktadır. Bunlara örnek olarak (X, X, X, X, X), (K, K, K, K, K), (X, X, X), (F, F, F, F), (D, D, D) işaretleri verilebilir. Birbirinin türevi olan işaretlerle ilgili bilgi olarak 16 ve 17. yy. arasında taş ocağı işleyen bazı ailelerin babadan oğula birbirinin türevi olan işaretleri kullanmalarının örneklenebilir³⁰. Yapıarda gördüğümüz bu işaretler, grubu oluşturan farklı taşçılara ait olabileceği gibi, tamamen ayrı çalışan taşçı ya da grupların kullandığı işaretler de olabilir. Birbirinin türevi olan taşçı işaretleriyle ilgili olarak Ryan'ın Dublin'deki 18. yy.'a ait ev üzerindeki taşçı işaretleri çalışması örnek olarak gösterilebilir³¹. Taşçı işaretleri saptandıktan sonra bazı işaretlerin birbirlerinden sadece bir çizgiyle farklılık gösteren türevler şeklinde olduğu gözlenmiştir.

Araştırmamanın bu aşamasında önemli olan, aynı yapıda çalışan taşçılar arasında birbirinin türevi ve ayna görüntüsü olan işaretlerin varlığının belirlenmiş olmasıdır (Res. 8-9).

²⁷ y.dn. 16. age.'de belgelenen 327 adet Anadolu taşçı işaretleri içinde 16 adet ayna görüntüsü saptanmıştır. Yazın 2006 yılina ait Ortaçağ Anadolu Türk Mimarısında Yapım Etkinliği Ve Taşçı İşaretlerinin Tanımlama Ve Belgelendirme Üzerine Karşılaştırmalı Bir Deneme (2006) adlı MSGSÜ Bilimsel Araştırma Projesinde belgelenen taşçı işaretleri sayısı 455 adettir. Bunlar içinde ise 33 adet ayna görüntüsü saptanmıştır.

²⁸ R. E. Stahl, "Un Echantillon de Marques Lapidaires Relevés sur la Cathédrale de Strasbourg", Actes du X. Colloque International de Glyptographie du Mont-Sainte-Odile 4-9 Juillet 1996 Mont-Sainte-Odile-Fance (1997) 529-557, 530.

²⁹ H. Janse, "Marques de Tailleurs de Pierre aux Pays-Bas et les Communications Entre les Loges et Ateliers", Actes du VIII. Colloque International de Glyptographie d'Hoepertingen Euregio (1992) 273-283, 277.

³⁰ J. L. van Belle, "Genealogie et Glyptographie", Actes du VII. Colloque International de Glyptographie de Rochefort-Sur-Mer, 13-8, Juillet 1990 Rochefort-Sur-Mer-Fransa (1991) 233-238, 235-237.

³¹ N. M. Ryan, "Masons' Marks at the Custom House Dublin", Actes du VIII. Colloque International de Glyptographie d'Hoepertingen Euregio, 29 Juin-4 Juillet 1992 Hoepertingen-Belgique (1992) 353-362.

3. Taşçı İşaretlerinin Konumu

Ağzıkara Han'ın altı bölümüne konumlandırılan işaretleri ayrı ayrı sınıfladığımızda; duvarlarda 68, ayaklarda 6, kemerlerde 30, tonozlarda 22, kapalı kısım taçkapısında 1, açık kısım taçkapısında 4, bezemeler üzerinde 3 farklı işaret tesbit edilmiştir (Res. 1-4).

Hanın "mimar kitabesi" yoktur. Yapıda işaretlerden bağımsız ve türevi olmayan tek olarak bulunan taşçı işaretleri belgelenmiştir. Duvarlar üzerinde (★) 87, (旯) 271, (▣) 303 env. nolu tek işaretlerin görülmesi yine yapının o bölümünden sorumlu ustad taşçıları gösteriyor olabilir (Res. 10). Ayaklardaki işaretler duvarlardakilerin aynısıdır. Ancak bunların az sayıda olmaları, ayakları oluşturan taşların alın ve yatak yüzlerinin düzgün işlenmesi ve bu yüzler üzerinde bulunan işaretlerin içerde kalması biçiminde yorumlanabilir.

İşaretlerin %40 kadarının yalnızca kemerlerde (tonozların alnındaki kemerler de dahil olmak üzere), %60 kadarının ise duvar, ayak ve tonoz başlangıç seviyelerinde bulunduğu belirlenmiştir. Bundan yapıda %40 oranında yapıcı usta taşçının, %60 oranında yoncu ya da yoncu ve yapıcı olarak çalışan taşçıların olduğu sonucu çıkabilir.

Kemer taşları üzerindeki işaretlerinin %70'i yapının başka bir yerinde görülmeyen tek işaretlerdir. Bunlar başka işaretlerin türevi olan (◊) 192, (◊) 265, (◑) 272, (◧) 283 ile diğerlerinden bağımsız ve türevi olmayan (❖) 281, (▣) 282, (◑) 273 env. nolurlardır. Bu tek işaretler yapıda belli bölgümlerden (tek ya da grup halinde çalışan bir kısım taşçının yaptığı işten) sorumlu ustad taşçılarla ait³² olabilir (Res. 10).

(◑) 286 env. nolu işaret, mukarnas üzerinde de yapılmış olup, mukarnasların kapalı kısım ışıklığını oluşturan açık kubbe altında, yerden oldukça yukarıda bulunması gözle görülmeye engeldir (Res. 22-23). Açık kısım taç kapısının bezemesiz ve dikkat çekmeyen yan kısımlarında, her iki yanda birer taşçı işaretini saptanmıştır (Res. 6).

Bezeme üzerindeki (◑) 003, (♩) 012 env. nolu işaretlerin farklı taşıçı kalemi, farklı boyut ve işçilikleriyle, kişi değil de, grubu ait olması olasıdır. Duvarlar üzerindeki yaygınlıkları da bu görüşü desteklemektedir (Res. 11).

Bezeme üzerinde yer alan (♩) 012, (◑) 286 env. nolu işaretler açık kısım taçkapısı üzerindedir. Taçkapılardaki işaretlerin tümü duvarlar üzerinde de saptanmıştır (Res. 5). Bunlardan (◑) 157 env. nolu işaret, (◑) 286 gibi, yalnızca duvarlar üzerinde rastlanmıştır. Kemer, tonoz ve ayaklarda bu işaretler yoktur (Res. 6). Bu taşıçı grubunun yapının bezemeli kısımlarının yanısıra duvarların yapımında da çalıştığını söyleyebiliriz. Bezemeli olan taçkapı üzerinde, bezemeli ön yüzde işaretlere rastlanmamaktadır (Res. 24-25).

Bu çözümlemeler sonucunda, yapıda bezeme ve dekorasyon yapan taşıçı ustalarının duvar yapımında da çalışıkları; kemer yapımında çalışanların %40 kadarının ise sadece kemer yapımında çalışıkları, bu işaretlerin tonoz alnındaki kemerler üzerinde de görülmeyenin, kemer yapımında çalışanların büyük olasılıkla tonoz yapımında çalışanlar olduğu söylenebilir. Bunlar arasında üst örtünün yapımından sorumlu ustad taşçıların yer aldığı öngörlülebilir. Tonoz yapımında üzengi seviyesinden itibaren birkaç sıra taş (yaklaşık 3 sıra) duvarla birlikte ve duvar kalınlığınca yapılmakta olup bu teknigin tonozların üzengi seviyesinde oluşan yatay kuvvetlere karşı bir dayanım oluşturmayı amaçladığı açıklır. Duvarlar ve ayaklarda yoğun olarak görülen işaretlerin tonozun üzengi seviyesinden

³² J. Gimpel, *Les Bâtisseurs de Cathédrales* (1975) 109.

itibaren birkaç sıra taş üzerinde de devam etmesi buna karşın tonoz içliğinde hiç ya da az sayıda işaret olması, duvarçı ustaları ile tonozu yapan ustaların çalışma sınırlarını da açık olarak göstermektedir.

4. Bezemeli Yapı Öğelerinde Taşçı İşareti Kullanımı

Anadolu Selçuklu Dönemi'ne ait incelenen yapılarda bezemeli kısımlarda, özellikle bunların görünür yerlerinde taşçı işaretini bazı işaretlerin dışında yoktur. Anadolu Selçuklu Dönemi'ni takiben, aynı bölgede Beylikler Dönemi'ne ait yapılarda ise işaretlerinin bezemeli kısımlara da konulduğu örneklere rastlanmaktadır (Res. 26-27). İncelenen yapılardan kervansaraylarda avlu ortasında yer alan köşk mescitlerde ve taçkapılar üzerinde işaretlere -taçkapıların dikkat çekmeyen bezemesiz- yan kısımları dışında genelde rastlanmamıştır. Antalya yakınındaki Evdir Han'da bezemeli taçkapının ön yüzünde az sayıda işaret varsa da, bu bir istisna olarak değerlendirilebilir. Bezemesiz taç kapıları üzerinde ise işaretler farklı yoğunluklarda görülmektedir. Örneğin Kayseri Gevher Nesibe Medresesi taç kapısı üzerinde çok yoğun olarak taşçı işaretleri görülmektedir (Res. 28). Söz konusu kapı bezemesiz olup, bezemeyi yapan taşçı ustalarının yüzeydeki mevcut işaretleri bezeme sırasında yok ettikleri olasılığı da düşünülebilir. Taçkapı kabaca bittikten sonra bezeme işini nitelikli ustalardan oluşan taşçı grupları yürütüyor olmalıdır. Bizans'ta bunları "tehnite" (sanatçılar) olarak adlandırılan bir usta etrafında toplanan yapı çalışanları olarak³³ görüyoruz. Bunların 10'lu gruplar şeklinde çalışanlar olduğu bilinmektedir³⁴. Osmanlı İmparatorluğu'nda Hassa Mimarlar Ocağı'nın kuruluşundan sonra yapı üretim organizasyonuna baktığımızda da taçkapı, mihrap gibi süslemeli ve taş ustalığının gösterildiği yapı öğelerinin, bir usta etrafında çalışan taşçılar parça başına ve götürü usulde yapıldığını biliyoruz³⁵. Süleymaniye Camisi inşaat defterleri incelendiğinde, yapının mimarisini belirleyen kapı, pencere gibi bölümlerinin bir usta etrafında yer alan taşçılar -ki bunlar yontma ve taşın yerine konması işleminin tümünden sorumlular- tarafından inşa edildiği, kapı, pencere ana hatlarıyla inşa edildikten sonra taş oymacılığın ince işlerinin parça başına çalışan, grup halindeki taşçı ustalarınca götürü olarak yapıldığını görüyoruz. Böylece genel mimari bütünlük bozulmadan ayrıntıda farklı ve tekdüzelikten uzak yapılar ortaya çıkıyor. Anadolu Selçuklu ve Beylikler Dönemi'nde de böyle bir uygulamanın olması olasıdır.

Ağzikara Han'da ve diğer Anadolu Selçuklu kervansaraylarında "köşk mescit" de taşçı işaretini bulunmama nedeni, bu bezemeli ve özel yapıların belli taşçı grubunca, taçkapılarda ve diğer bezemeli yapı öğelerinde olduğu gibi parça başına ve götürü usulünde yapılmış olmasına bağlanabilir. Dolayısıyla bu yapı öğelerinin yapımından sorumlu taşçıların, taşın yontulmasından yerine konmasına kadar tüm yapım sürecinin içinde olduklarıdan ve de yapımı götürü usulünde gerçekleştirdiklerinden yondukları taşlara puantaja yaranan işaretleri koymamış olasıdır. Yapı öğelerini parça başına götürü usulünde yapan grup, başkalarının yonttuğu işaretli taşları kullanmış bile olsa, kendi grubuna ait ortak ya da kişisel işaretlerinin dışındaki işaretleri son traşlamada silmiş olabilir.

³³ y.dn. 26, Matschke, 18.

³⁴ ay., 15.

³⁵ Ö. L. Barkan, Süleymaniye Cami ve İmareti İnşaatı C. 1 Seri VI S.10 (1972) 67.

5. Taşçı İşaretlerinin İşlevsel Özellikleri

Avrupa'daki Ortaçağ yapılarında "kimlik işaretleri"; çoğunlukla 13. ve 14. yy.'da görülen taşçı işaretti olarak tanımlanan ve parça başına çalışan ve taşı puantaj için işaretleyen taşçıların işaretleri, çok sık görülmeyen usta taşçıların işaretleri ve ocak işaretleri olup taşçı işaretti olmanın yanında ocağı da tanımlarlar. Bunlar parça başına ücret almak için yapılmış işaretler değildir. Malzemenin özelliğini, yapılmış ve yapılacak olan işçiliğin niteliğini de tanımlamışlardır. Aynı ocaktan gelen taşların hepsi aynı marka ile işaretlenmiş olup bu ocağı işleten taşçıya ait işaretdir³⁶.

Araştırma yaptığımız diğer yapılar üzerinde de kimlik işaretinden başka faydacı işaretlere, taşın konumlandırılmasıyla ilgili iki ve üç işaretli taşlara çok az sayıda rastlanmıştır. Bu da faydacı işaretlerin her taşçı ustası ya da loncası tarafından kullanılmamış olması ile açıklanabilir³⁷.

Faydacı işaretler genelde duvar örgüsü içinde yatay sırada yan yana gelecek taşları belirleyen ya da taş sırasının yüksekliğiyle ilgili olup, duvarcı ustasına aynı yükseklikte olan taşları gösterip orgüde kolaylık sağlar. Bu tür işaretlerin genelde taşın kösesine işlendiği, çizgi ya da Roma rakamı şeklinde ve karşılıklarının bazen diğer taşın üzerinde olabileceği bilinmektedir³⁸.

Birden fazla işaret, yapının o kısmında birlikte çalışmış taşçıları gösterdiği gibi (Res. 29) bazen aynı işareti taşıyan grubun sayısı (Res. 18), bazen de bir "faydacı işaret" olarak yorumlanabilir (Res. 30, 12). Envanteri yapılan taşçı işaretlerinden "kimlik işaretti" olanlarla birlikte, yapı üretimine ait "faydacı işaretler" de belirlenmeye çalışılmıştır.

Ağzıkara Han'da iki işaretin birlikte olduğu taşlar 8 adet olarak belirlenmiştir. Bu taşlardan üzerindeki işaretler diğer taşlar üzerinde tek olarak görülen kimlik işaretleri olduğundan, aynı taş üzerinde iki kimlik işaretti; bloğu kaba işareten -ki bu işaretler ocak işaretleri olarak da değerlendirilmektedir-ile ince işareten ve bitiren taşçıları gösterir işaretler³⁹ olarak da yorumlanabilir. Bunlardan bazıları faydacı ve kimlik işaretlerinin bir arada bulunduğu taşlar olarak da kabul edilebilir. (D) 022, (N) 300 ve (R) 304 env. nolu işaretlerin tek ya da ikinci bir işaretle birlikte olduğu, gerek duvarda gerekse kemer taşı üzerinde konumuna bakıldığından, duvar üzerinde taşın yatak yüzeyini, kemer üzerinde ise diğer kemer taşıyla yanaşma yüzeyini belirttiği görülmektedir. Bu taşlardan yapının her yerinde bulunması ve "kimlik işaretti" olan taşçı işaretleriyle birlikte de kullanılmaları, bunları yapı üretimine ilişkin "faydacı işaretler" olarak varsayılmamızı olası kılmaktadır. Bu taşlar aynı zamanda duvarlarda bağ taşı olarak kullanılmış olabileceği gibi, taş sıralarının kendi içinde belirli bir yükseklikte yapılması için yapı genelinde mastar görevini de üstlenmiş olabilirler. Faydacı işaretlerin genelde taşın kösesine işlendiği, çizgi ya da geometrik şekillerde olduğu, karşılıklarının bazen diğer taşın üzerinde olabileceği Avrupa'daki örnekleriyle bilinmektedir.⁴⁰ (Res. 14-15).

³⁶ J. L. van Belle, *Dictionnaire des Signes Lapidaires, Belgique et Nord de la France* (1994) 10.

³⁷ F. Dopere, "Donnees Nouvelles pour l'Interpretation du Vocabulaire des Signes Utilitaires sur le Gres Calcaire dans L'Architecture Gothique Brabançonne", *Actes du X. Colloque International de Glyptographie du Mont-Sainte-Odile*, 4-9 Juillet 1996 Mont-Sainte-Odile-France (1996) 153-196, 185.

³⁸ y.dn. van Belle, 36, 10.

³⁹ y.dn. 31, Ryan, 354.

⁴⁰ y.dn. 1, van Belle, 33.

Faydacı işaretlerin kimlik işaretleriyle birlikte, ya da tek olarak kullanıldığı örnekler olarak (D) 022, (E) 300 ve (F) 304'ü gösterebiliriz. Ayrıca (G) 305, 306 (H) 202 (I) env. nolu örnekleri de faydacı işaret olarak tanımlayabiliriz. Farklı yapılardaki incelemelerde, bu işaretlerin tek ya da diğer kimlik işaretleriyle birlikte aynı taş üzerinde yer aldığı örnekler rastlanılmıştır. (Res. 13-14). (I) 202 env. nolu işaret (J) 305, (K) 306 env. nosu olarak belirtilenler dışında taşın üzerinde yatak sathına dik ve paralel olarak da kullanılmıştır. Bunların dışında faydacı işaret olarak nitelendirilebilecekler; (Λ) 005, (Μ) 028, (Ν) 040, (ΒΙ) 138, (ΒΙΙ) 139'dur (Res. 1-4).

6. İşaretsiz Taşlara Ait Değerlendirme

Yapıdaki her taş üzerinde işaret olmadığı görülmektedir. İşaretin taşın örgüde görünmeyen yüzeyi üzerine de atılmış olabileceği düşünülebilir. Avrupa'da Ortaçağ yapılarında, görünür yüzeyde olmayan taşıçı işaretlerine yıkıntılar ve restorasyon işlemleri sırasında rastlanmaktadır⁴¹.

Gand Belediye Başkanlığı Binası yapımında çalışan taşıçı loncasının yönetmeliğindeki 8. madde "taşçı işaretinin taşın örgüde görünmeyen üst kısmına konulması" hususunda hüküm içermektedir. İşaretin görünmeyen yüze yapılması bazı loncalara özgü bir durum olarak ortaya çıkmaktadır⁴².

Ortaçağ Anadolu yapılarında her taş üzerinde işaret görülmemesi, taşı yerine koyan ustanın kendi ya da grubunun işaretini olan taşlarda işaretin görünür koyduğu, başka yönATARLARIN YONDUĞU TAŞLAR ÜZERİNDEKİ İŞARETİ GÖRÜNMeyecek şekilde kullandığı şeklinde de açıklanabilir. Sanatçı egosu, yapımını gerçekleştirdiği yapı elemanı veya yapı bölümünde başkasının değil sadece kendi işaretini göstermek şeklinde ustanın davranışını yönlendirmiş de olabilir. Başka kişilerin yonarak işaretlerini koymuş olduğu taşları kullanan yapı ustasının yapı elemanı ve yapı parçasını inşa ederken kendi ya da grubu dışındaki işaretleri silmiş olması da olasıdır. Ağzikara Han'da örneğin tonoz içliklerinde taşıçı işaretlerine çok az rastlanması, yapının belli bölümlerinin bilinen belli gruplarca götürü usulünde yapıldığı, bu nedenle ustaların taşı yonarken puantaja bağlı taşıçı işaretin kullanmadıkları olasılığını ortaya koyabilir. (bk: Bezemeli Yapı Öğelerinde Taşçı İşaretin Kullanımı).

7. Taşçı İşaretleri Üzerinden Yapım Sürecinin Belirlenmesi Yaklaşımı

Anadolu Kervansarayı konusunda en önemli araştırmacılarından olan Erdmann, Ağzikara Han için; kapalı kısımdaki kubbenin merkezi olmaması bağlamında, kapalı mekânın beş kubbeli olarak tasarılandığı ve sonradan giriş cephesinde bir modül genişletildiği savını ortaya atmaktadır. Bu durumun Sadettin Han ve Obruk Han'da da benzer olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca başlangıçta bir avlu yapılmasının düşünülmemişinin göstergesi olarak kapalı mekân giriş cephesinde ve arka cephede aynı köşe kulelerin yapılmış olmasını ortaya koyar. Sonradan bu kulelere bir avlu duvarının eklendiğini ve arada belirgin bir fuga olduğunu belirtir⁴³. Erdmann ayrıca Ağzikara Han'ın kapalı kısım taçkapısı için Halil Ethem'in 1231 diye tarih verdiği Ağzikara Han'ın açık kısım taçkapısındaki

⁴¹ N. Reveyron, "Support-Surface", Actes du X. Colloque International de Glyptographie du Mont-Sainte-Odile, 4-9 Juillet 1996 Mont-Sainte-Odile-France (1997) 427-444, 428-430.

⁴² van Belle 1990, 235-237.

⁴³ y.dn. 10, Erdmann, 101.

kitabının ise Hicri 640 Miladi 1242/1243 olduğunu belirterek kapalı kısım ile avlunun bitirilmesi arasında büyük bir zaman aralığı olduğunu ifade eder⁴⁴. 1976 yılında basılan Hanna Erdmann'ın hazırladığı kitapta ise Ağızkara Han'ın açık kısım taçkapısının 12 Ekim 1237 tarihinde tamamlanmış olduğu yazılmaktadır⁴⁵. Karatay Han kapalı kısım taçkapısındaki kitabe 1236 tarihlidir⁴⁶. Karatay Han açık kısım taçkapısındaki kitabede 1240/41 tarihi vardır⁴⁷. Hanna Erdmann Ağızkara Han için kapalı kısminın 1231, açık kısminın 1237'de tamamlandığı, Karatay Han'ın ise kapalı kısminın 1235, açık kısminın 1240'da tamamlandığı değerlendirmesini yapmıştır⁴⁸. Erdmann Karatay Han'ın kapalı kısımın bitimi ile avlunun inşaatının başlangıcı arasında ya da avlunun inşası sırasında bir ara verilip verilmemiğine dair bir verinin olmadığını ve yapının tek seferde inşa edilmiş olarak görüldüğünü bildirir⁴⁹.

Semra Ögel Karatay Han iç portal kitabesinde Keykubad bin Keyhüsrev adının olması, dış portalde ise II. Keyhüsrev adının geçmesi nedeniyle baba-oğul devirlerinin ikisinde de vezirlik etmiş olan Celaledddin Karatay'ın I. Keykubat zamanında başlattığı hanı oğlunun saltanatında bitirebildiğini ve bu handa kapalı kısımla birlikte taçkapısının bitirilmiş olduğunu ve bunun bir kaide olmasının akla yakını olduğunu belirtir⁵⁰.

Kervansaraylarda önce kapalı kısım inşaatı yapılip bitirildikten sonra kapalı kısım taçkapısının ve bunu takiben kapalı kısımındaki diğer taş bezemelerin yapıldığı daha sonra açık kısım inşaatı ve açık kısım taçkapısının yapılarak inşaatın bitirildiğini taşıçı işaretlerinden hareketle söyleyebiliriz.

Ağızkara Han'da sadece kapalı kısımda görülen taşıçı işaretçi çeşidi 28, sadece açık kısımda görülen taşıçı işaretçi çeşidi 28 olup hem kapalı hem de açık kısımda görülen farklı taşıçı işaretçi sayısı ise 24'tür. Kısacası kapalı kısımda çalışanların ancak %50'sinin açık kısım inşaatında devam ettiği saptanmıştır.

Avlu taçkapısındaki (dış portal) işaretlerden biri (Y), kapalı kısım ışıklığını oluşturan açık kubbe altındaki mukarnaslar üzerinde yoğun olarak yer almaktadır. Bu işarette kapalı kısımında taçkapısı da dahil, başka hiçbir yerde rastlanmamaktadır. Aynı işaret açık kısım taçkapısında ve açık kısım inşaatının çeşitli bölümlerinde bulunmaktadır. 286 env. nolu bu işaretten kapalı kısımın açık kubbe altındaki mukarnaslar dışında bulunmaması ve aynı işaretin açık kısımında; taçkapıda ve farklı yerlerde bulunması, bu taşıçının kapalı kısım inşa edildikten sonra inşaata katıldığını göstermektedir. Çalıştığı yerlere bezeme de olsa işaretini koyan ustanın, kapalı kısım taçkapısında işaretinin olmaması, taçkapı dahil kapalı kısımın inşaatı bittikten sonra açık kubbe altı mukarnaslarının yapılmış olduğunu düşünürmektedir. Açık kısım taçkapısında bu işaretin yanısıra yer alan (X, vv, P) işaretlerin kapalı kısımında değil de sadece açık kısım inşaatında olması, bu kişi ya da grupların, taçkapısı dahil kapalı kısım inşaatı bittikten sonra açık kısım inşaatı için geldiklerini ve taçkapısını da yaptıklarını göstermektedir.

⁴⁴ ay., 102.

⁴⁵ K. Erdmann - H. Erdmann, Das anatolische Karavansaray des 13. Jahrhunderts C. 2, 3 (1976) 134.

⁴⁶ age., 102.

⁴⁷ S. Ögel, Anadolu Selçukluları'nın Taş Tezyinatı (1987) 38.

⁴⁸ y.dn. 45, Erdmann - Erdmann, age. 204-205.

⁴⁹ y.dn. 10, Erdmann, 122.

⁵⁰ y.dn. 47, Ögel, 41.

Han'ın kapalı kısım taçkapısı üzerinde saptanan (ΤΤ) işaretti sadece kapalı kısım inşaатında görülmektedir (Res. 15). Bu tek işaretin, sadece kapalı bölümde görülmesi, kapalı kısının, taçkapı ile birlikte bitirildiğinin göstergesi olarak değerlendirilebilir. Ağzikara Han'ın yapısal açıdan incelenmesinde, kapalı kısım taçkapısının yer aldığı duvar ve köşe bitimleri ile açık kısının ona eklenmesine ait birleşme detayları, hanın öncelikle kapalı kısının bitirilip, açık kısının daha sonra mevcuda eklenerek yapıldığını göstermektedir. Taşçı işaretleriyle de aynı sonuca ulaşılmaktadır.

Karatay Han'da ise kapalı kısımda saptanan işaretlerin tamamı açık kısımda da vardır. İşaretlerin, kapalı ve açık kısımlardaki inşaatın sürekliliğini gösteren somut veriler olduğu görülmektedir. Yapısal incelemede de, kapalı ve açık kısımın birleştiği yer olan kapalı kısım taçkapı duvarının, kapalı kısımla birleştiği noktalarda da inşaat sürekliliği gözlenmektedir.

İşaretlerinin yapılar üzerinde bulundukları yer ve yoğunluklarına göre, inşaat sürecinin belirlenmesindeki katkısını ortaya koymak istersek; incelenen yapılarda işaretlerin yapı yüzeyine dağılımının homojen olmadığını gözlemleyebiliyoruz. Bir duvarda bir tane ise diğer bir duvarda aynı ya da değişik pekçok sayıda işaret bulunabiliyor. Kemerler ya da tonozlar üzerinde birden fazla işaret rastlanması bir çok grubun birarada çalıştığını gösteriyor. Yapıları ve yapım tarihlerini ve yapım süreleri açısından değerlendirdiğimizde çalışan grupların sayısıyla yapım süreleri arasındaki ilişki görülebilmektedir.

Aynı işaretlerin yapı üzerindeki dağılımı incelendiğinde, çoğunlukla belli bir düzene sahip olmadan farklı yerlerde bulundukları saptanmıştır. Bu da taşçının yapının sadece belirli bir bölümünde çalışmadığını, şantiyede yonulup puantaj için işaretlenen taşların -belirli sürelerde sayılıp taşçıların alacakları saptandıktan sonra- gerekli yerlerde kullanıldığını göstermektedir. Bazı işaretlerin yapının belirli bölgelerinde tekrarlanarak bir arada olmaları ise; yapının belli bölgelerini bu grupların yaptığı ve sorumlu oldukları bölgeler için gerekli taşların yonulup sayıldıktan sonra kullanıldığını düşündürmektedir.

Yonulmuş taşların farklı yerlerinde işaret bulunabilmektedir. Örneğin kemer taşları üzerinde içliklerde veya alınlarda olmak üzere farklı yüzeylerde olabilmektedir. Bunlar da taşın yapıdaki yerine konulmadan önce, yonma işlemini takiben işaretlendiğini gösteriyor. İşaretlerin işaretini yapan yoncu grupların ücretlerinin ödenmesinde puantaj olarak kullanıldığı açıktır. Bu da yoncu grupların yevmiyeli değil, yaptıkları işe göre para allıklarını göstermektedir. Aynı dönemde Avrupa'da 12. yy. ortasından 16. yy. başına kadar taşçılarca bu işaretlerin yapıldığı ve ücretlerin belirlenmesinde kullanıldığı⁵¹ bilinmektedir.

İnşaatta çalışan grupların birbirinden bağımsız olduğu, her bir grup içinde de taşı yonan ve yerine koyan ustalıkta kişiler bulunduğuundan yapı üretim sürecinde yonucular ve yapıcılar gibi kesin bir ayırım yapılması mümkün değildir. Taşçı ustaları Osmanlı İmparatorluğu Dönemi yapı üretim sürecinde yaptığı işe göre yoncu (taşı yonan -seng-traş) ve yapıçı (taşı yerine koyan -benna) olarak tanımlanmakta olup her yapıcinin aynı zamanda yoncu olarak çalıştığı ama her yonucunun yapıçı olmadığını, Süleymaniye İnşaatı Defterleri'ni incelediğimizde⁵² görmekteyiz. Ayrıca bu kişilerin tek başlarına ya da

⁵¹ J. C. Bessac, "Traces D'outils sur les Pierres: Quelques Repères Chronologiques", Actes du X. Colloque International de Glyptographie du Mont-Sainte-Odile (1996) 7-32, 7.

⁵² y.dn. 35, Barkan, 190.

şakırt (Öğrenci) denilen çıraklıyla, bazlarının da grup halinde çalışıkları defterlerden anlaşılmaktadır.

Saptanan taşıçı işaretleri çözümlemeleri sonucunda yapı üretim aşamaları saptanabilemektedir. Aynı kemer ya da tonozlar üzerinde birden fazla işaretre rastlanması bir çok grubun bir arada çalıştığını göstermektedir. Özellikle kervansaraylarda açık ve kapalı kışım kitabelerinden, yapım süreleri belirlendiğinde, yapım süreleriyle çalışan grupların sayıları arasındaki doğrudan ilişkiyi kurmak olasıdır. Farklı taşıçı işaretü sayısı ve aynı işaretin farklı yapıtları gibi özellikler de dikkate alınarak, yapı üzerinde çalışmış kişi ya da grupların sayısı, dolayısıyla üretim hızı belirlenebilir.

Taşçı işaretleriyle ulaşan bu veriler, araştırmacıların tarihsel ve mimari özellikler doğrultusunda yaptıkları yorumlarla da örtüşmektedir.

Taşçı işaretlerinden hareketle, önce kapalı kışının taç kapısıyla birlikte bitirildiği, takiben açık kışım inşaatının yapıldığı sonucuna varıyoruz. Yapım süreci olarak incelenen kervansaraylarda, inşaatlar taç kapılarıyla birlikte kapalı ve açık kışım olarak iki ana aşama şeklinde yapılmıştır. Bu, açık kışının, kapalı kışım bitirildikten bir süre sonra yapıldığının göstergesi olabileceği gibi, Ortaçağ yapı üretim ortamı ve özelliğine bağlı olarak yapının etaplanarak inşa edildiği sonucunu verebilir.

Sonuç

Avrupa'da taşıçı işaretleriyle ilgili araştırma yapanların çoğunlukla tarihçi olmaları, bu işaretlerin tanımlama ve belgelemesinde yapı üretim sürecini dikkate almaksızın değerlendirilmeler yapılması sonucunu doğurmıştır. Pek çok araştırmacı işaretleri konumuna göre değerlendirdirken yapım sürecini göz ardı ederek, mekân içinde ve dış cephede bulunmalarına göre konumlandırma tanımı yapmışlardır. Böyle bir tanımlama pek çok verinin saptanamamasını ve değerlendirmelerin zayıf olmasına neden olacaktır. Taşçı işaretlerinin belgelenmesinde; düşey taşıyıcılar, noktasal taşıyıcılar, üst örtü ve yapı öğeleri olarak konumlandırma yapılması, usta veya grupların nerede çalışıklarını ve niteliklerini belirlemede yardımcı olabilecektir.

Taşçı işaretleri belgeleme tablosunda, "yapının adı", "yapım tarihi" ve "yeri"ni içeren bilgilerle incelenecuk yapı öncelikle tanımlanmaktadır. Taşçı işaretinin "envanter numarası" günümüzde 455'e ulaşan taşıçı işaretlerinin env. nolarıdır. "Taşçı işaretü" sütununda, işaretin şekli çizilmektedir. "İşaretin cinsi" kısmı, taşıçı işaretinin kimlik ya da faydacı işaret olup olmadığını sorgulamaktadır. Biçimsel özelliğine göre ya da diğer işaretlerle bir arada kullanılmasına göre faydacı işaret olarak değerlendirilen işaretler, diğer kimlik işaretleri buraya yazılmaktadır. Faydacı taşıçı işaretü ile kimlik işaretinin bir arada olduğu taşlar dışında, bazı taşlarda farklı kimlik işaretlerinin aynı taş üzerinde bir arada kullanıldığı örnekler yapının bir bölümünde birlikte çalışan farklı işaretre sahip taşıçıları ya da aynı taşıçı işaretinin aynı taş üzerinde birden fazla sayıda yapılmış olarak bulunduğu örnekler grubun sayısını gösteriyor olabilir. Bu nedenle "aynı taş üzerinde birlikte bulunan başka işaretler" sorulaması önemlidir. İşaretin boyutları üzerinden Anadolu'daki yerli taşıçı ustaları ile Ortaçağ Akdeniz ortamının farklı bölgelerinden gelen gezici taşıçlarının işaretlerindeki farklılıklar ya da zaman içinde taşıçı işaretleri boyutlarında görülen farklılıklarla ilgili sorgulamalar ile ocak ve kimlik işaretlerinin belirlenmesi için de kullanılabilir. "Taş işleme tekniği" kısmı ise işaretin hangi taşıçı işaretüyle yapıldığını göstermeye olup ocak işaretleriyle diğer taşıçı

işaretlerini ya da farklı kökenli taşıçı gruplarının sorgulanmasına olanak verebilir. "Taşın cinsi" sorgulaması Ortaçağ Anadolu Türk Mimarisi içinde anitsal yapılarda hangi taş cinsinin kullanıldığı gösterir. İşaretin belgelenmesi sırasında konumunun ayrıntılı belirlenmesi çok önemli olup "işaretin konumu" kısmı kapalı ve açık kısım (avlu) olarak ikiye ayrılmış, her kısım da kendi içinde düşey taşıyıcılar, üst örtü ve yapı öğeleri olarak ayrılmıştır. Böylece hangi taşıçı ya da taşıçı gruplarının yapının neresinde ve nasıl bir düzende çalıştığını, yapım süreci aşamalarını, taşıçların niteliğini sorgulamaya olanak sağlar. "İşaretin yoğunluğu" kısmı taşıçı işaretinin yapıda görülmeye yoğunlunu gösterir, hangi işaretin kişiye, hangisinin grubu ait olduğunu ortaya konmasına yardımcı olur. "Belgeleme şekli" ise işaretin hangi yöntemle belgelendiğini gösterir (Res. 1-4).

Tanımlama ve belgeleme tablosundan gelen verilerin, Ortaçağ Anadolu Türk mimarisinin yapıları bütünü içinde değerlendirilmesini sağlayacak bir envanter sistemi içinde ele alınması gereklidir. Bu envanter sistemi D. Binan'ın daha önceki çalışmalarında ortaya konmuş olmakla birlikte (Res. 16) taşıçı işaretleri belgeleme tablosundaki veriler doğrultusunda daha da geliştirilmesi önerilmektedir. Envanter formu örnekleri "excel bilgi işlem programı"ndan yararlanılarak Ağzikara Han'da saptanan taşıçı işaretleri için yapılmış olup Anadolu ve Akdeniz kültür ortamına ait önerilen yöntem doğrultusunda tüm taşıçı işaretleri bu sisteme dahil edilip, sorgulama yapılabilir. Kullanılan "excel bilgi işlem programı" daha geniş kapsamlı sorgulamalar için yeterli olmayıp, "Taşçı İşaretleri Belgeleme Tablosu" üzerindeki veriler ve görsel malzemelerin (fotoğraf ve estampaj) dijital ortama aktarılması ve bunun da çok katmanlı, etkileşimli ve geçişimli bir veritabanına dönüştürülmesi, "coğrafi bilgi sistemi" tabanlı bir yazılım hazırlanması önerilmektedir.

Abstract

A Systematic Approach to Documentation of Anatolian Seljuk Period Mason's Marks: A Case Study of Ağzikara Han

One of the most important results of this study, particularly with regard to the aim of describing the object being studied, is the documentation method for the mason's marks that allow us to describe and document in detail mason's marks observed in medieval Anatolian Turkish architecture. A documentation method for mason's marks has been established that provides us with a means of examining the mason's marks on either a single structure or the Anatolian Seljuk period structures as a whole, and an example has been presented by implementing the method on a selected monument.

As most scholars in Europe researching mason's marks are historians, the identification and documentation of mason's marks have been carried out and evaluations made without paying attention to the building process. Many scholars have evaluated the mason's marks according to their locations and defined them according to their positions on the interior or exterior, while ignoring the building process. Such descriptions do not provide for identification of many data and lead to weak evaluations. However, in the documentation of the mason's marks, a grouping based on their locations on vertical carriers (continuous carriers: wall; spot carriers: column, pier), superstructure (arch, vault, dome) and constructional elements will facilitate the efforts to determine where the masons or groups worked and what their qualities were.

In the documentation table for mason's marks, the "name of the building", "construction date" and "location" are given first for the monument to be studied. The "inventory number" is for 327 marks documented on 73 monuments in 2000 and this number has reached 455 today. In the column for "mason's mark", the mark itself is drawn. "Type of the mark" inquires whether this mark is an identity or a pragmatist mark. Marks considered pragmatist according to their forms or to their use together with other marks must be written here together with the other identity marks. Apart from the blocks which bear a pragmatist mark together with an identity mark, blocks with more than one identity mark may indicate that masons with different identity marks worked together on the same part of the building, or the same mason's mark appearing more than once on a single block may indicate the number of those working in the group. It is therefore important to look for other marks together on the same block. Checking the size of the marks may lead to identification of local masons of Anatolia or those itinerant ones coming from other regions of medieval Mediterranean; or, changes in the size of mason's marks over time may

be used to inquire about the quarry or identification of identity marks. The “stoneworking technique” category shows from which mason’s mark that particular mark was made and may facilitate distinguishing between quarry marks and mason’s marks or between different mason groups. “Type of stone” reveals which stone type was used for the construction of monuments in medieval Anatolian Turkish architecture. Detailed documentation of the location of the mark is very important; therefore, “location of the mark” is sub-divided into two as “covered section” and “open section” (courtyard), both of which are further sub-divided as vertical carriers (walls, piers), superstructure (arch, vault) and construction elements. Thus, it will be possible to identify which mason or mason groups worked at which part of the building and in which order; the phases of the construction process; and the quality of the masons. “Frequency of the mark” shows the frequency of the mark observed on the building and facilitates the identification of which mark belonged to an individual and which one belonged to a group. “Documentation type” indicates in what way the mark was documented.

The data coming from the definition and documentation table need to be examined within an inventory system that will allow its evaluation within the entirety of the medieval Anatolian Turkish architecture. This inventory system has already been presented in previous publications but it is recommended that it be developed further based on the data contained in the mason’s marks documentation table. Examples of inventory form have been prepared in Excel for the mason’s marks of Ağzikara Han; all the mason’s marks identified in the Anatolian and Mediterranean cultural heritage can be integrated into this system. Excel is insufficient for making more comprehensive projects, however. Therefore, it is hereby recommended that the data in the Mason’s Marks Documentation Table as well as the visual materials (photographs and impressions) be transferred to digital media and transformed into a multi-layered, interactive and transitive database and software based on a “geographical information system”.

TAŞÇI İŞARETLERİ BELGELEME TABLOSU		YAPININ ADI: AGZIKARA HAN		YAPININ YERİ: AKSARAY - NEVŞEHİR		YAPIM TARİHİ: 1231-124041	
ENVANTER NO		İŞARETİN		İŞARETİN		YAPININ YERİ: AKSARAY - NEVŞEHİR	
TAŞÇI İŞARETİ	CİNSİ	TAŞ ÇİNISİ		TAŞ İŞARETİ		TAŞÇI İŞARETİ	
		KİMLİK	FAYDALICI	TAŞ İŞARETİ	TAŞ ÇİNISİ	KİMLİK	FAYDALICI
003 X	■	8x10	8x10	191 H	7x12	300 A	7x18
043 X	●	8x12	8x12	015 M	8x12	105 L	8x12
002 L	●	5x9	●	021 M	8x12	030 F	4x8
107 L	●	8x12	●	136 A	8x12	243 V	9x18
016 A	●	9x16	9x16	103 Y	8x12	103 Y	8x12
008 D	●	8x12	●	202 I	8	306 ...	8
012 L	●	8x12	8x12	041 ◇	4x8	041 ◇	4x8
286 Y	●	7x7	●	433 Y	5x9	054 Y	5x10
157 T	●	6x10	●	267 L	5x9	094 ☒	5x10
047 V	●	8x8	8x8	275 L	9x9	017 △	5x9
022 D	●	17x17	●	006 N	5x10	268 A	10x12
029 M	●	8x12	●	001 X	8x12	110 K	8x10
024 L	●	8x12	●	110 K	8x12	189 L	8x8
007 D	●	8x12	●	189 L	8x8	025 ☐	6x6
011 X	●	8x12	●	025 ☐	6x6		
305 L	●	8	●				
225 L	●	5x12	●				
006 N	●	8x12	●				
001 X	●	8x12	●				
110 K	●	8x10	●				
189 L	●	8x8	●				

Res. 1 Taşçı İşaretleri Belgeleme Tablosu

TAŞÇI İŞARETLERİ BELGELEME TABLOSU		YAPININ ADI: AGZIKARA HAN		YAPININ YERİ: ANSARAY - NEVŞEHİR		YAPIM TARİHİ: 1231-124041	
ENVANTER NO		İŞARETİN		İŞARETİN		YAPININ YERİ: ANSARAY - NEVŞEHİR	
TAŞÇI İŞARETİ	CİNSİ	TAŞ İŞARETİ		TAŞ ÇİNISİ		TAŞÇI İŞARETİ	
		KİMLİK	FAYDALICI	TAŞ İŞARETİ	TAŞ ÇİNISİ	KİMLİK	FAYDALICI
191 H	●	7x12	●	300 A	7x18	105 L	8x12
300 A	●	7x12	●	015 M	8x12	021 M	8x12
105 L	●	8x12	●	136 A	8x12	243 V	9x18
021 M	●	8x12	●	103 Y	8x12	030 F	4x8
136 A	●	8x12	●	103 Y	8x12	103 Y	8x12
243 V	●	8x12	●	202 I	8	306 ...	8
103 Y	●	8x12	●	202 I	8	041 ◇	4x8
202 I	●	8	●	041 ◇	4x8	433 Y	5x9
306 ...	●	8	●	433 Y	5x9	054 Y	5x10
041 ◇	●	8x12	●	054 Y	5x9	267 L	5x9
433 Y	●	8x12	●	267 L	5x9	094 ☒	5x10
054 Y	●	8x12	●	094 ☒	5x10	275 L	9x9
267 L	●	8x12	●	275 L	9x9	017 △	5x9
094 ☒	●	8x12	●	017 △	5x9	268 A	10x12
275 L	●	8x12	●	268 A	10x12	110 K	8x10
017 △	●	8x12	●	110 K	8x12	189 L	8x8
268 A	●	8x10	●	189 L	8x8	025 ☐	6x6
110 K	●	8x8	●	025 ☐	6x6		

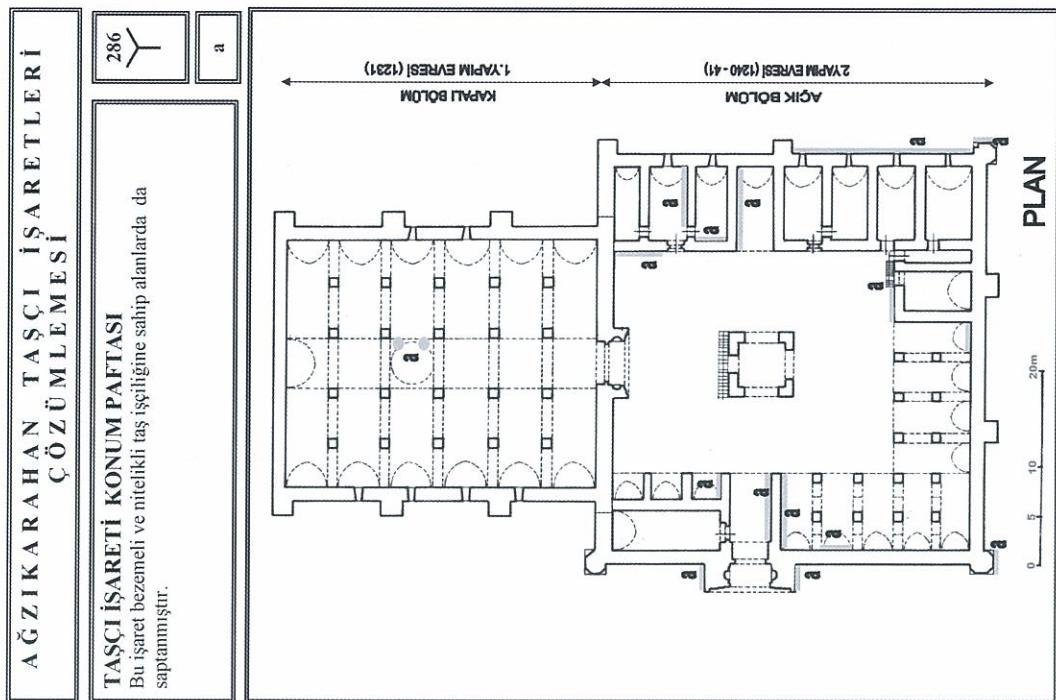
Res. 2 Taşçı İşaretleri Belgeleme Tablosu

TAŞÇI İŞARETLERİ BELGELEME TABLOSU		YAPININ ADI: AGZIKARA HAN		YAPIM TARİHİ: 1231-1240/41		YAPININ YERİ: AKSARAY - NEVŞEHİR	
KİMLİK	EVANTER NO	TAŞÇI İŞARETİ	İŞARETİN CİNSİ	FAYDACI	TAŞÇI İŞARETİ	ENAVANTER NO	YAPININ ADI: AGZIKARA HAN
Y	287	Y	6x11	Y	Y	278	AĞZIKARA HAN
Y	250	Y	9x9	Y	Y	277	AĞZIKARA HAN
N	304	N	18x16	N	N	265	AĞZIKARA HAN
H	270	H	3x6	H	H	106	AĞZIKARA HAN
Y	018	Y	6x12	Y	Y	284	AĞZIKARA HAN
N	266	N	4x8	N	N	232	AĞZIKARA HAN
H	005	H	8x9	H	H	104	AĞZIKARA HAN
Y	288	Y	9x9	Y	Y	132	AĞZIKARA HAN
H	325	H	6x12	H	H	289	AĞZIKARA HAN
H	226	H	8x10	H	H	129	AĞZIKARA HAN
M	327	M	10x12	M	M	147	AĞZIKARA HAN
H	281	H	12x12	H	H	192	AĞZIKARA HAN
H	282	H	10x10	H	H	285	AĞZIKARA HAN
X	273	X	4x10	X	X	113	AĞZIKARA HAN
D	271	D	8x14	D	D	274	AĞZIKARA HAN
8	087	8	8x8	8	8	272	AĞZIKARA HAN
M	303	M	9x9	M	M	062	AĞZIKARA HAN
W	283	W	6x11	W	W	283	AĞZIKARA HAN
X	279	X	8x10	X	X	280	AĞZIKARA HAN
X	280	X	10x10	X	X		

Res. 3 Taşçı İşaretleri Belgeleme Tablosu

TAŞÇI İŞARETLERİ BELGELEME TABLOSU		YAPININ ADI: AGZIKARA HAN		YAPIM TARİHİ: 1231-1240/41		YAPININ YERİ: AKSARAY - NEVŞEHİR	
KİMLİK	EVANTER NO	TAŞÇI İŞARETİ	İŞARETİN CİNSİ	FAYDACI	TAŞÇI İŞARETİ	ENAVANTER NO	YAPININ ADI: AGZIKARA HAN
Y	278	Y	8x9	Y	Y	277	AĞZIKARA HAN
Y	277	Y	9x10	Y	Y	265	AĞZIKARA HAN
H	106	H	8x12	H	H	106	AĞZIKARA HAN
Y	284	Y	4x12	Y	Y	284	AĞZIKARA HAN
H	232	H	4x11	H	H	232	AĞZIKARA HAN
H	104	H	8x12	H	H	104	AĞZIKARA HAN
H	132	H	5x12	H	H	132	AĞZIKARA HAN
H	289	H	4x12	H	H	289	AĞZIKARA HAN
H	129	H	5x12	H	H	129	AĞZIKARA HAN
H	147	H	8x12	H	H	147	AĞZIKARA HAN
H	192	H	5x8	H	H	192	AĞZIKARA HAN
H	285	H	9x9	H	H	285	AĞZIKARA HAN
H	113	H	8x8	H	H	113	AĞZIKARA HAN
H	274	H	9x6	H	H	274	AĞZIKARA HAN
H	272	H	6x12	H	H	272	AĞZIKARA HAN
W	062	W	6x11	W	W	062	AĞZIKARA HAN
W	283	W	8x12	W	W	283	AĞZIKARA HAN
X	279	X	8x10	X	X	279	AĞZIKARA HAN
X	280	X	10x10	X	X	280	AĞZIKARA HAN

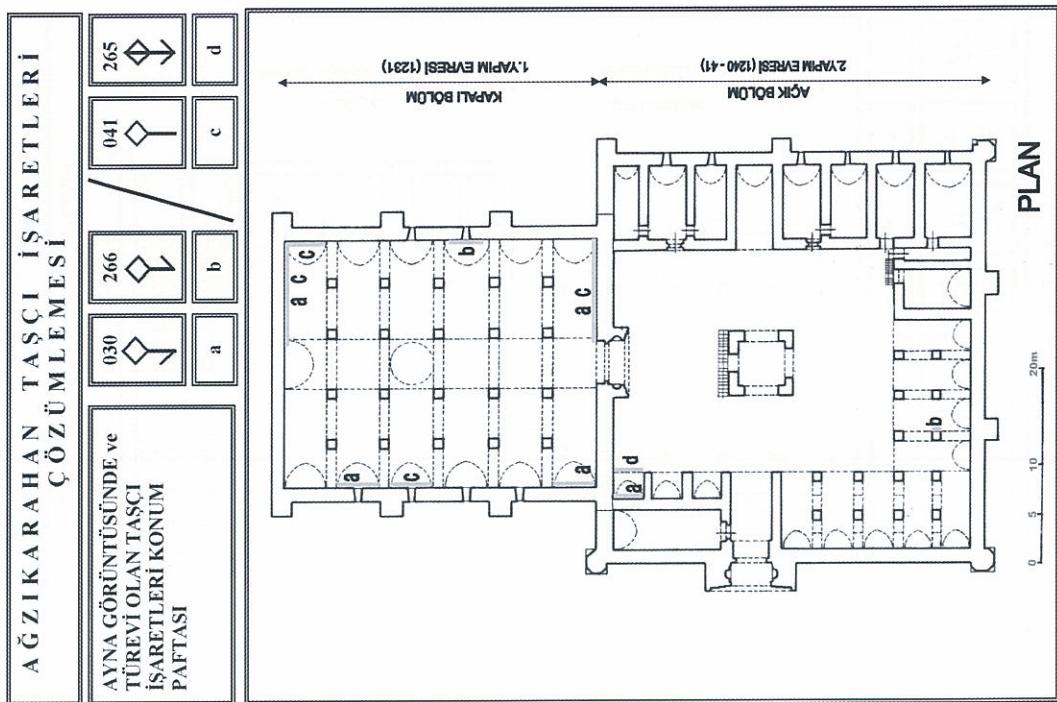
Res. 4 Taşçı İşaretleri Belgeleme Tablosu

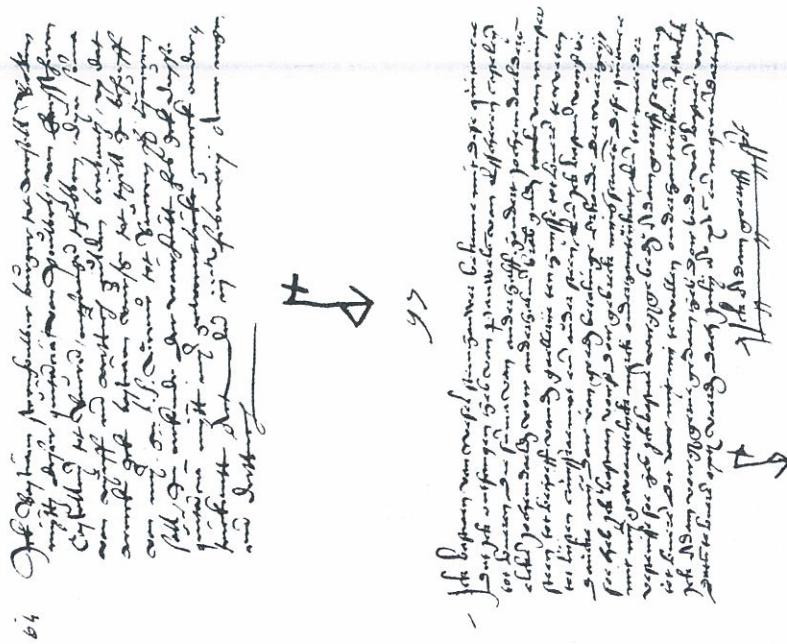
İSMİ	YAPIM TARİHİ	YERİ	TASCI İŞARETLERİ	AĞZIKARA HAN İLE ORTAK İŞARETLER
EVDIR HAN	1215 - 1219	ANTALYA BURDUR	X N X F Y + I Δ X X X	N X F X X X
ALARAHAN	1232	ALANYA KONYA	X X X M J Y Δ X X X X X X X	X X X X X X X
KARGIHAN	1237 - 1246	ALANYA KONYA	Y	
KIRKÖZHAN	1236 - 1246	ALANYA KONYA	X N X Δ E Y X N X	X N X
ŞARAPSAAHAN	1236 - 1246	ALANYA ANTALYA	X X X X X X X X X X X X X X X X	X X X X X X X X
İNCİRHAN	1238 - 1239	ANTALYA ISPARTA	X	

Res. 5 Antalya Çevresindeki Anadolu Selçuklu Dönemi hanlarında taşı işaretlerinin Ağzikara Han ile Karşılaştırılması

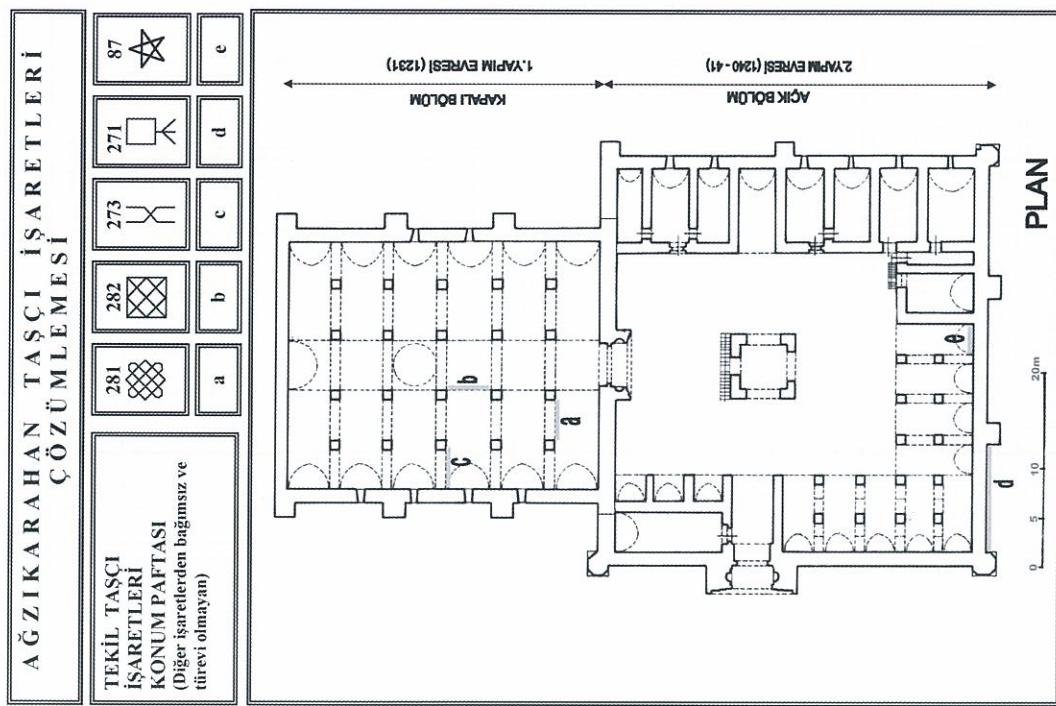
Res. 6 286 envanter numaralı taşı işaret konum paftası

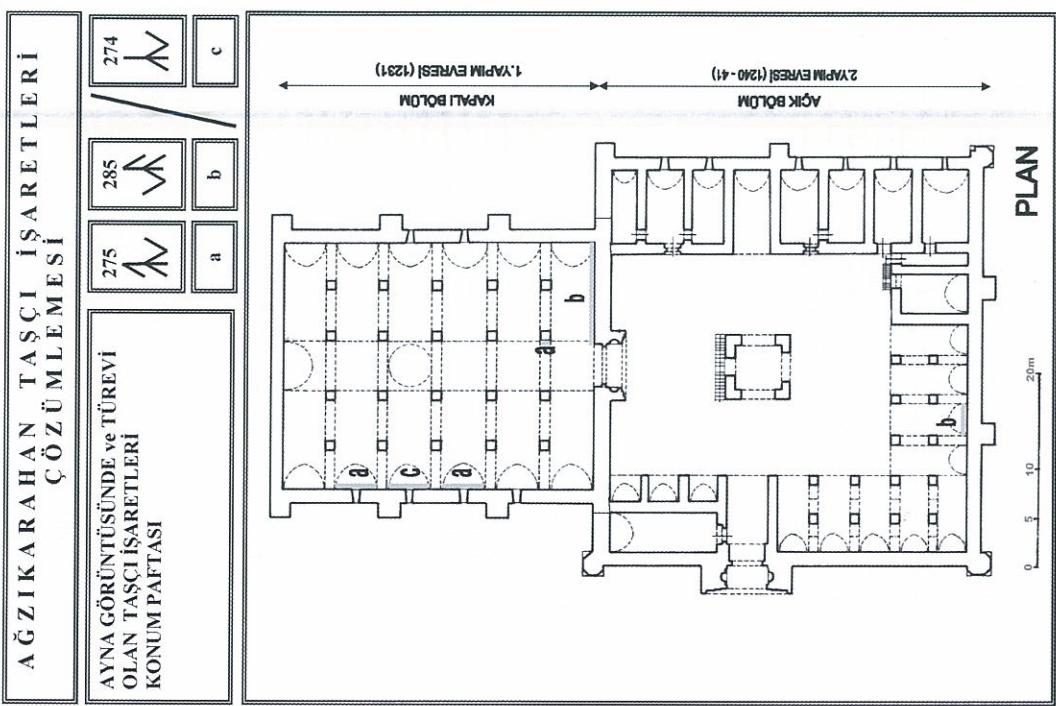
Res. 8 Ayna görünübü ve türevi olan taşıçı işaretleri konum paftası

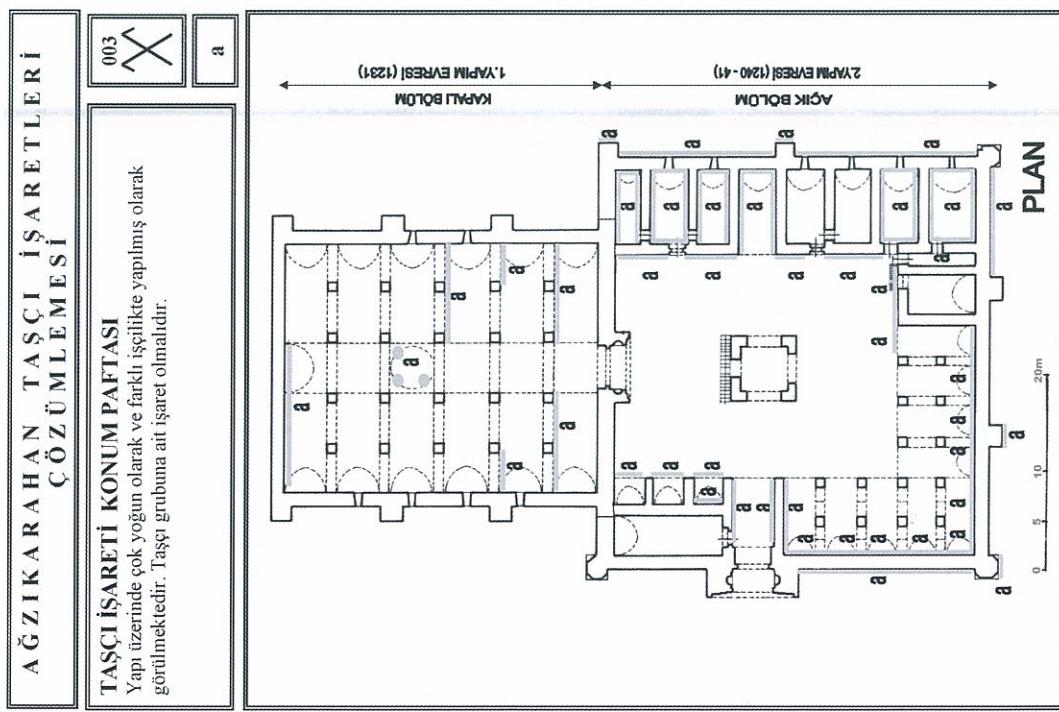
Res. 7 Avrupa'da 16 yy'da ayna görünübünde imza atan taşıçı ustasına ait iki ayrı belge. H. Janse, "Marques de Tailleurs de Pierre Aux Pays-Bas et les Communications Entre les Loges et Ateliers", Actes du VIII. Colloque International de glyptographie d'Hoepertingen Euregio (1992) 278.

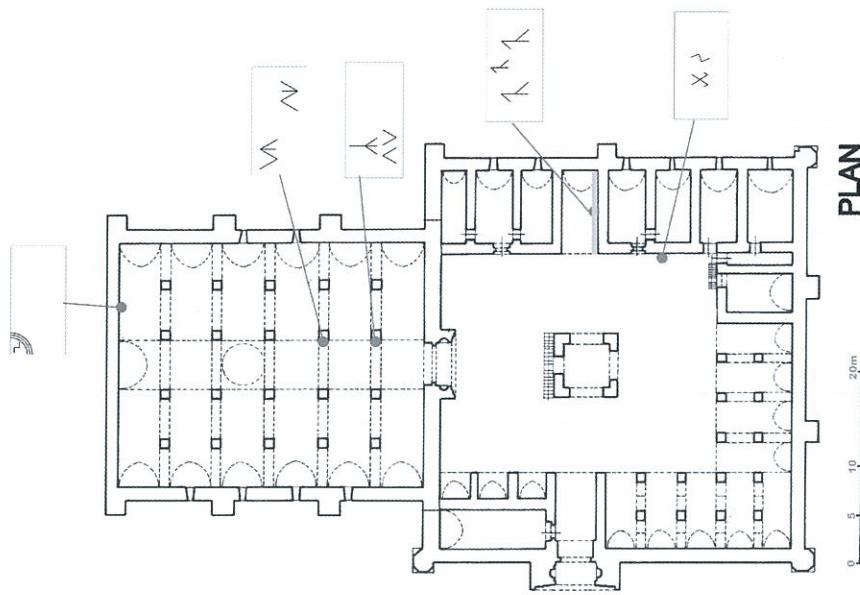
Res. 9 Ayna görüntüsü ve türevi olan taşıçı işaretleri konum paftası

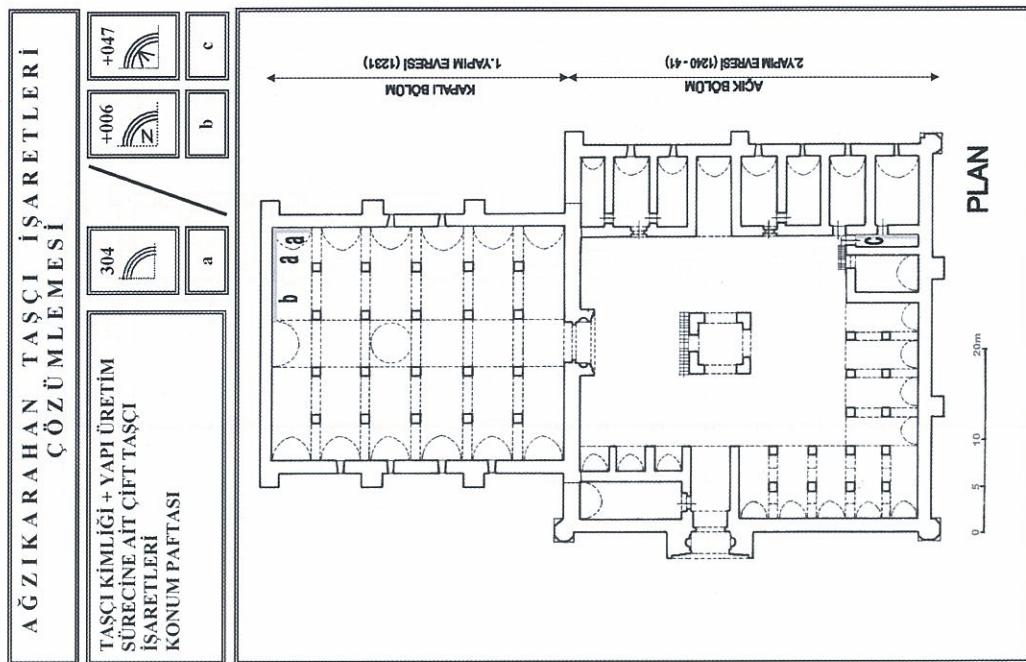
Res. 10 Diğer işaretlerden bağımsız ve türevi olmayan tek taşıçı işaretleri konum paftası

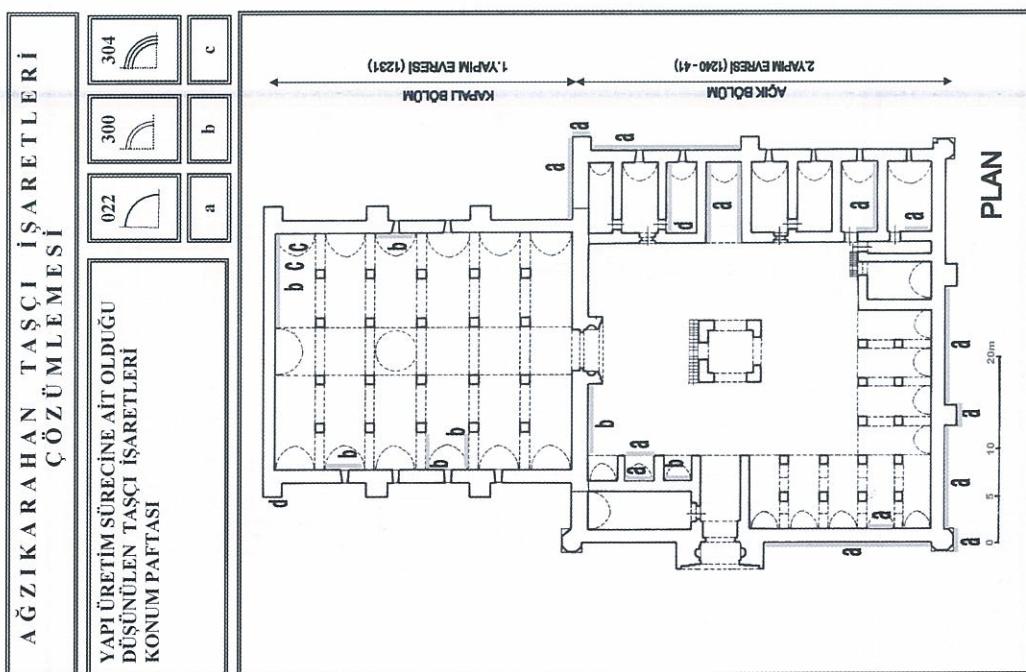
Res. 11 003 envanter numaralı taşıla taşıçı işaret konum paftası

Res. 12 Üzerinde birden fazla taşıla taşıçı işaretli olan taşların konum paftası

Res. 14 Kimlik ve faydacı işaretlerin bir arada olduğu düşündürilen taşçı işaretleri

Res. 13 Yapı üretim sürecine ait olduğu düşünülen faydacı işaretler konum paftası

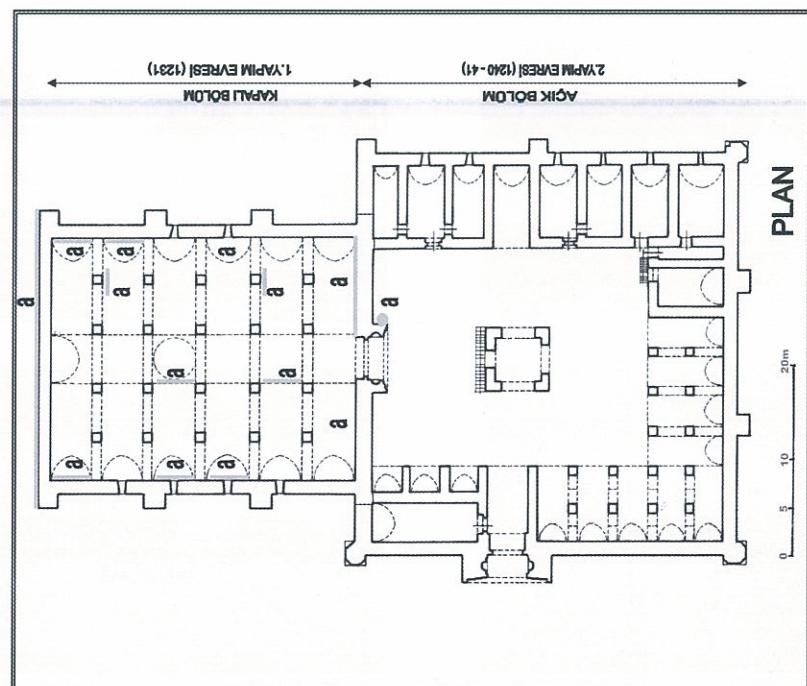
AĞZIKARA HAN TASÇI İSARETLERİ CÖZÜMLEMESİ

TASCI İSARETİ KONUM PAFTASI

Bu işaret bezemeli ve nitelikli taşı işçiliginin sahip alanlarda da
sapılmamıştır.

a

ANADOLU TAŞÇI İSARETLERİ ENVANTER FORMU

YAPISAL DAGILIM

İshakî Han
Kırkçeşme Han
Honozlu Han
Karakaya Han
Zazadin Sultan Han
Kavşeri San Han
Ağzıkara Han
Çavuşlu Han
Aksaray Sultan Han
Alay Han
Evdit Han
Ertoğlu Han
Süngür Bey Camii
Buyuk Saray
İç Kale
Yogunburg
Hırandı Hanın Turbesi
Turumay İlçesi
Hüdavendigar Kümbet
Eski Bayındır Kümbeti
Eski Bayındır Kümbeti
Giyavane Süleymaniye
Dış Kale-Orta Burcu
Hırandı Hanın Camii
Şerfeddin Medresesi
Hacı Külliye Medresesi
Battal Camii
Avşaroğlu Medresesi
Çırağan Hanı
Kavşeri San Han
Gıyavane Medresesi
Bursa Ulu Camii

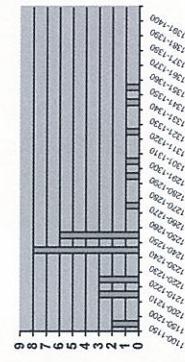
ENVANTER NO:

006

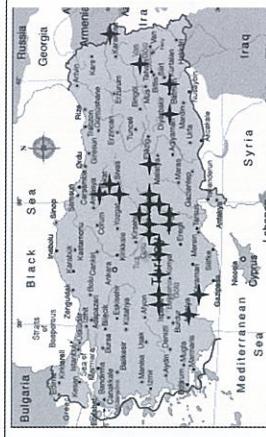
TASCI İSARETI

KRONOLOJİK DAĞILIM

BÖLGESEL DAĞILIM

ÖZELLİKLER

BOYUT: 8X12cm

İŞÇİLİK: 6-7mm
kalınlığında kalem
kullanılmış

KULLANIM AMACI:
Kimlik İşareti
Faydalı İşareti

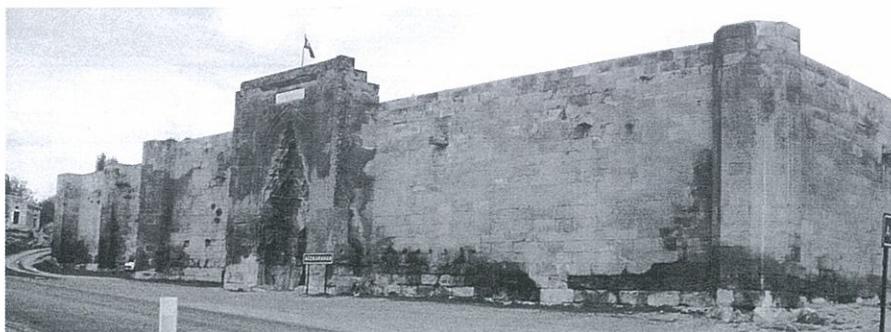
NOTLAR:

Gibi de algılanabilir. Fakat taşıın yataklı yüzeyine dik
olarak bulunduğu konum dikkate alınarak envanter
sokulmuştur. Ayna görüntüüsüolan işaretin mevcutur.

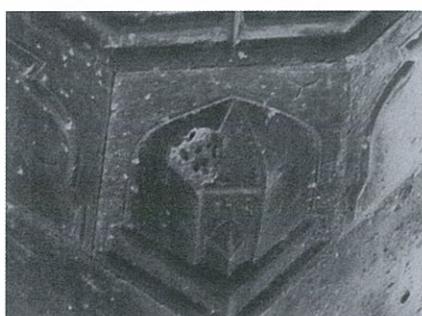
SAPTAMA:
DEMET BINAN
MAYIS 2000

Res. 15 157 envanter numaralı taşıçı işaretin konum şeması

Res. 16 006 envanter numaralı taşıçı işaretin envanter formu

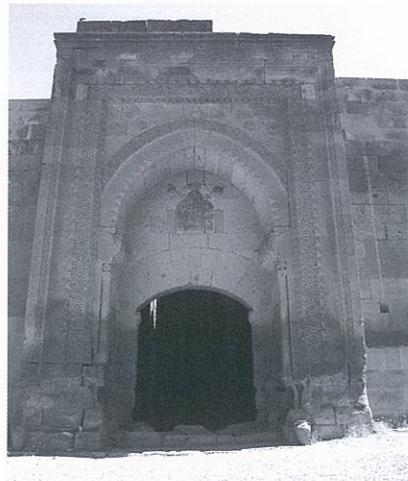

Res. 17 Ağzıkara Han Görünüş

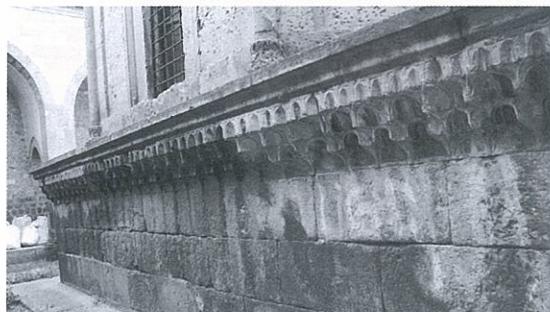
Res. 18 Ağzıkara Han'da
ince taşçı kalemiyle yapılmış
taşçı işaretine örnekRes. 21 Ağzıkara Han'da açık kısım
taçkapısı üzerinde bezemeli olmayan
yan yüzde bulunan taşçı işaretiniRes. 22
Ağzıkara
Han kapalı
kısım ışıklığını
oluşturan
açık kubbe
altındaki
mukarnasalarRes. 23
Ağzıkara
Han kapalı
kısım ışıklığını
oluşturan açık
kubbe altındaki
mukarnaslardaki
taşçı işaretiniRes. 19, 20 Nevşehir Öresin
Han'daki taşçı işaretleri

Res. 24 Ağzıkara Han açık kısım taçkapısı

Res. 25 Ağzıkara Han kapalı kısım taçkapısı

Res. 26 Kayseri Köşk Medrese türbe kısmında yer alan mukarnaslar

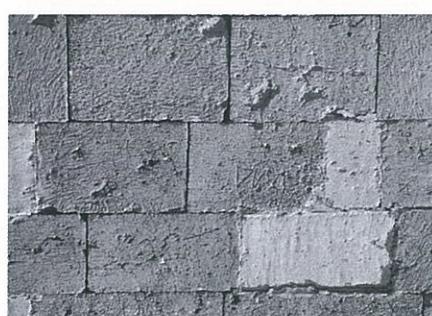
Res. 27 Kayseri Köşk Medrese türbe kısmında yer alan mukarnaslardaki taşıçı işaretleri

Res. 28 Kayseri Gevher Nesibe Medresesi taçkapısı

Res. 29
Kayseri Gevher
Nesibe Medresesi
taçkapısı
taşçı işaretleri

Res. 30
Niğde Sungur
Bey Camisi
taşçı işaretleri